

I en uppsats om Gørlev-stenen (i *APhS* IV, 1929) har E. Moltke dryftat frågan: »Hvad menes med udtrykket at sætte (riste) runer ret ?» Moltke anser, »naar det gælder Asmund og i det hele taget de yngre rister», att innebörden är »hvis du (læseren) ikke kan tyde runerne, er det ikke min (risterens) skyld». På Gørlev-stenen är det emellertid »grund til at tro, at vi i udtrykket: riste runer ret har en gammel nedarvet formular, der har tilknytning til runemagien.» Se om detta uttryck också DR 239, spalt 294, Anm. 2. Jfr min tolkning av U 203, där uttrycket *kan* ha en pregnantare innebörd.

Signatursatsen på Gs 12 lyder i sin helhet: **runor ritar hu -msr**. Om den dunkla tredje runföljden i satsen skriver Bugge (a. st.): »I de 6 sidste Runer . . . formoder jeg **huomsr** og finder deri en forkortet Skrivemaade for **hiu osmuntr**. Aasmund bruger flere Gange Verbalformen **hiu** og flere Gange bruger han graphisk Omsætning i sit Navn, i det han skriver det **osmunrt**.»²⁰ I motsats till flera andra fall, där man har räknat med »forkortet Skrivemaade» och »graphisk Omsætning», har Bugge här med all sannolikhet träffat det rätta.²¹

Att Gs 12 har ristats av Åsmund Kåresson är otvivelaktigt, liksom att inskriftens sista sats utgör signatursatsen. Man har därför rätt att räkna med att i runföljden **hu -msr** skall dölja sig ett verb och namnet **osmuntr**. Fler än sex runor finns ej plats för inom slingan.²² Att den hopträngda runföljden, med sina »orätta» runor, står omedelbart efter »rätta runor», är påfallande.

Den höga och smala runstenen gör fortfarande, trots skadorna och sin nuvarande placering, ett mycket ståtligt intryck. Om ristningens tillkomsttid se Gs 11, ovan s. 107.

13. Söderby, Valbo sn. Nu i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Pl. 8, 9

Litteratur: B 1101, L 1049. J. Bureus, Fa 6 s. 227 f. (Bureus' egen uppteckning), Fa 5 nr 532, Fa 1 s. 112, Fa 14 s. 98 f., 164, 209, 258; O. Rudbeck, *Atlantica* I (1679) s. 718, 742; Ransakningarna 1684 och 1685 (tryckt i Ransakningar efter antikviteter, 1960, s. 189, 192); Ulf Christoffersson, *Gästrikelandz Antikviteter* (F1 7 b) nr 3; J. Peringskiöld, *Monumenta* 5 (Fh 5), *Annotationes in vitam Theoderici* (1699) s. 482; P. Dijkman, *Historiske Anmærckninger Öfwer och Af En dehl Runstenar* (1723) s. 16, 158 f.;¹ E. Alrot, *De Gestricia, pars prior* (diss. O. Celsius 1720) kap. III § VII s. 37; O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 2, s. 40 f., *Monumenta quædam Sveo-Gothica suis temporibus reddita* (i: *Acta Literaria Sveciæ* 1726) s. 197 f.; Fr. Fryxell, *Anteckning (och avbildning) den 30 Junii 1744* (i Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssamling, hs Lignell VII: 10, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad); N. R. Brocman, *Sagan om Ingvar Widtfarne* (1762) s. 176; J. G. Liljegren, *Run-Lära*

²⁰ Också Stephens räknar med en viss förkortning i signatursatsen på Lundsstenen, men hans förmodade förkortning är av annat slag än den, som Bugge föreslår. Stephens finner på Gs 12 ett eljest okänt ristarnamn *Hulm*; han anmärker om runföljden **hu-msr**: »The 3rd rune . . . is now illegible on the block. In Bautil it is r, which gives no meaning, for HURMS is nothing.» Stephens föredrager av detta skäl läsningen **hulmsr** och fastslår, att den sista runan, **r**, är en »contraction for **risti**, for there is no room left in the space to carve a single other letter. Thus we have here the mansname HULM with the olden nominative-mark s, HULMS, the later Norse-Icelandic HULMR, afterwards HULM. Signatursatsen tolkas alltså: »The rune-writs Hulms r(isted) (carved).»

²¹ Thompson (a. a., s. 105): »The puzzling sequence **husmsr** was first interpreted as *hio Asmundr* by Bugge with subsequent support from Brate. Since the stone would probably be attributed to Asmund even if unsigned, and since the expressions *hio* and *runar rettar* are characteristic of Asmund's signatures, Bugge's interpretation is probably valid. The misspelling is nevertheless impossible to explain rationally.»

²² Det kan möjligen förtjäna att anmärkas, att ifall den egendomliga runföljdens första runa (**h**) skall uppfattas som en »förkortning» av verbet **hiu**, de andra läsliga runorna alla ingår i namnet **osmuntr**. Om den oläsliga tredje runan i **hu-msr** skulle ha varit **o**, kan man genom omkastning av runorna få fram runföljden **osmur** (=osmu[n]tr). Om den skulle ha varit **t**, kan man genom ingrepp av samma djärva slag få fram en runföljd **smutr** (=o]smu[n]tr). Om Åsmunds omkastning av de två sista runorna i sitt namn, alltså en omkastning av betydligt enklare slag, se nedan Gs 13 Söderby, s. 152 f.

¹ Arbetet är, enligt uppgift på titelbladet, *författat* »Åhr Christi 1708». Se vidare nedan s. 139.

(1832) s. 109; L. E. Åhrman, *Beskrifning öfver Provinsen Gestrikland* (1861) s. 99; C. F. Wiberg, *Berättelse öfver Antiquariska Forskningar i Gestrikland år 1864*, s. 2 f. (ATA; tryckt i *Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1889* under rubriken »Antiquariska undersökningar»), *Gestriklands runstenar II* (1867) s. 5 f., 7; G. Stephens, *ONRM 2* (1867–68) s. 782; E. Brate, *Runologiska spörsmål* (i *Månadsbladet* 1886, s. 62), *Svenska runristare* (1925) s. 19, 20, 28 f.; K. Hj. Kempff, *Bild- och runstenen i Ockelbo* (1887) s. 1, 4, *Söderby runsten vid Gefle* (1897), II (1898); E. Brate och S. Bugge, *Runverser* (ATS X: 1, 1887–91) s. 33, 62, 63, 70, 72; E. Ihrfors, *Gestricia sacra*, s. 158 (ATA); E. Wadstein, *Om u-runans förmenta användning i stället för i-runan* (i: *Månadsbladet* 1891) s. 72; O. Fyhrvall, *Berättelse om Fornminnesföreningens verksamhet under år 1893* (i: *Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1894*, s. 29), *Redogörelse för föreningens verksamhet under år 1895* (i: *Meddelanden 1896*, s. 51 f); G. Nyström, *Gefle runsten* (i: *Norrlandsposten* den 29.10.1894); *Stadsfullmäktiges i Gefle protokoll* den 30.11.1894, § 206; F. Sander, *Marmorlejonet från Piræus med nordiska runinskrifter* (1896) s. 45, 46, 47, *Runinskrifter ånyo granskade* (1898) s. 3, 6; O. v. Friesen, *Anteckningsbok »Runol. I»* (UUB) s. 61 f., *Runstenar i Uppland och Gästrikland undersökta åren 1899, 1900 och 1901* (ATA), *Upplands runstenar* (1907) s. 21, 2. uppl. (1913) s. 36, *Runorna* (NK 6, 1933) s. 208; T. J. Arne, *Gestriklands andel i de svenska vikingatågen och köpmansfärderna till Östern under vikingatiden* (i: *Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1915*, s. 4 f., 7; N. Johansson, *Utdrag ur källor och litteratur rörande Valbo socken* (1920) s. 23; M. Stenberger, *Hälsingland och Gästrikland* (Svenska turistföreningens resehandböcker 34, 1928), s. 140; *Arbetsblad* den 18.9.1931; Gefle stads hembygdsråd, *Skrivelse till Riksantikvarien* den 7.10.1931 (ATA); *Riksantikvarieämbetet, Skrivelse till Hembygdsrådet* den 2.12.1931 (ATA); Ph. Humbla, *Skrivelser till Riksantikvarien* den 2.4 och 29.6.1940 (ATA), till *Kyrkorådet i Heliga trefaldighets församling* den 16.5.1940 (ATA); B. Jonzon, *Yttrande* den 25.5.1940 ang. föreslagen flyttning av runstenen i Heliga Trefaldighets kyrka (ATA); E. Strömqvist, *Skrivelse till Ph. Humbla* den 7.6.1940 (ATA); E. Bellander, *Gästriklands järnåldersbebyggelse I* (Från Gästrikland 1938) s. 105, II (Från Gästrikland 1944) s. 32, 39; S. B. F. Jansson, *Runinskriftsinventering 1945* (ATA), *Om främmande länders och orters namn i svenska runinskrifter* (i: *Ortnamnssällskapets i Uppsala Årsskrift 1954*) s. 48, *Om den sönderslagna runstenen i Torsåker* (i: *Från Gästrikland 1977*, s. 8 f.), *Runinskrifter i Sverige* (1963), 2. uppl. (1977) s. 60; E. Yngström, *Gävletrakten under vikingatiden* (i: *Ur Gävle Stads Historia*, 1946, s. 9, 11); G. Hafström, *Ledung och marklandsindelning* (1949) s. 36; *Gävle – vår hemstad* (1952) s. 7 f.; F. Hedblom, *Gästriklands äldre bebyggelsenamn* (1958) s. 23, 27, 48 f., 154; A. Ruprecht, *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften* (1958) s. 162 (nr 187), s. 171; E. Brännman, *Gästriklands kulturhistoriska förening under hundra år* (i: *Från Gästrikland 1962*) s. 21; L. Musset, *Introduction à la Runologie* (1965) s. 282, 285; E. Baudou, *Gävletrakten under vikingatiden* (i: *Från Gästrikland 1965*), s. 54, 58 f.; Cl. W. Thompson, *Studies in Upplandic Runography* (1975), passim (se reg. s. 206).

Äldre avbildningar: Ulf Christofersson, teckning 1690 i a. a.; J. Hadorph och U. Christofersson, träsnitt (i *Peringskiölds Monumenta* och B 1101); O. Celsius, teckning 1726 (återgiven av Kempff i a. a. II, 1898, s. 20); Fr. Fryxell, teckning 1744; N. J. Ekdahl, teckning 1830 (i *Norrländska saml. D b*, ATA); N. L. Söderholm, teckning 1864 (i Wiberg a. a. 1864, återgiven litograferad i *Gestriklands runstenar II*, 1867 och som fototyp i Fr. Sander, *Marmorlejonet från Piræus* (1896); O. v. Friesen, foto 1899 (ATA, återgivet av Yngström i a. a. s. 11 och av Thompson a. a. 1975); E. Wickberg, teckning 1928 (ATA).

Runstenen står nu rest i Heliga Trefaldighets kyrkas vapenhus, alltså i tornets bottenvåning. Den har sin plats vid västra väggen, norr om stora ingången till kyrkan. Stenen är fastgjuten på en cementsockel och fäst vid väggen med fyra järnkrampor. Vid den senaste restaureringen av kyrkan uppbyggdes ett glasat vindfång framför runstenen, vilket försvårar en undersökning och fotografering. Se Pl. 8.

Gs 13 undersöktes redan av Johannes Bureus, som i sin anteckningsbok Fa 6 anger stenens dåvarande plats på följande sätt: »Wti Södherbyggje åkeren Widh Gäfle». I Fa 5 finner man, under rubriken »Gästriklands Runor», platsuppgiften »Wid Gäfle sunnan til». Se fig. 66 och 67, nedan s. 135.

Vid »ransakningen» i Valbo socken den 30.10.1684 antecknades, att en »gammal Tolffman, Daniel Olufson i Lärkebo berättade en Runnsteen med bookstäfwer wara ståendes uthmed Nötholmsvägen, emellan hemblingeby och Gefle Stadh.»² Även i den rannsaking, som rörde fornminnen i Gävle stad (insänd den 2.2.1685), nämner man Gs 13. Där konstateras nämligen, att »här i Staden» saknas »runestener, gamble borger, store stenkummel, jordehögar och Ättebackar, item gamble offer lundar och offerkällor, jättegriffar, jättetekulor och been eller liknelse der effter med hwad mera»; det enda som finns av fornminnen är de två runehällarna, »som äre emellan Jerfsta by och Staden», alltså Gs 11 och Gs 13.

² Jfr ovan Gs[10] Alborga, där de av Daniel Olufson inhämtade uppgifterna om Valbo sockens runstenar återges fullständigt.

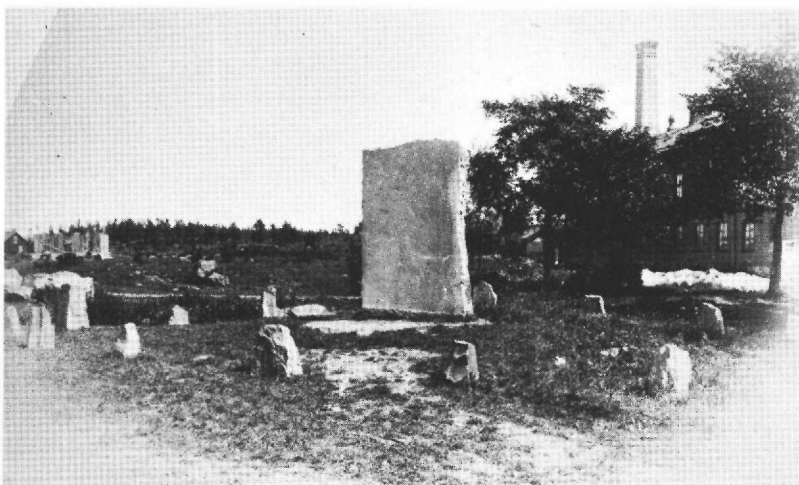

Fig. 65 a. Kopian av Söderbystenen, rest på runstenens ursprungliga plats.

Fig. 65 b. Den ursprungliga platsens nuvarande utseende.

Johan Hadorph och Ulf Christofersson, som undersökte Gs 13 under resan i Gästrikland i början av september år 1690, uppger, att runstenen står »På Hämblinge Egor wid Gäfle». Samma platsuppgift har antecknats med bläck på träsnittet i Peringskiölds *Monumenta*. (I *Bautil* trycktes detta träsnitt under rubriken »På Hämblinge ägor och vägen åt Gävle». L 1049: »Gefle. Hämlinge ägor, vid vägen.»)

I de äldsta källorna förekommer sålunda två olika uppgifter om runstenens ursprungliga plats – på »Södherbyggje åkeren» (Bureus) och »på Hämblinge Egor» (Hadorph och Christofersson). Gs 13 har därför i litteraturen gått under olika namn; tidigare har stenen kallats Hemlingestenen, senare Gävle- eller Söderbystenen. Den sistnämnda beteckningen är, som redan K. Hj. Kempff har framhållit, den lämpligaste.

Söderby, som en gång låg en dryg kilometer NNV om Hemlingby, var »på 1540-talet en av de största [byarna] i Valbo sn» (8 markland år 1567). Där har funnits ett bygravfält med fynd, daterade till 900-talet. Folke Hedblom skriver vidare om den sedan länge försvunna byn: »Bebyggelsen försvann, då byn 1605 genom kungligt beslut bröts ut ur Valbo sn och lades under Gävle för att tillgodose stadens kraftigt stegrade behov av 'livsrum'. Bytomten bör ha legat i trakten av nuvarande Porslinsfabriken . . . Tar man hänsyn till landhöjningen, står det klart, att denna plats ännu omkring år 1000 e. Kr. låg invid

Gävlebuktens dåvarande södra strand. Den bör ha utgjort en god hamnplats, i viss mån skyddad av en hög och brant halvö, som bildades av den höjd på vilken nuvarande Brynässtaden ligger, ungefär från Staffans kyrka till trakten kring Brynässkolan.» (Se a. a. s. 48.) – K. Hj. Kempff framhåller (a. a. 1897), att »en Hadorph, Celsius m. fl.» icke har känt till det på deras tid försvunna Söderby; det skulle vara förklaringen till den felaktiga platsuppgiften »Hemlinge ägor». Kempff skriver: »Att denna uppgift om rummet för stenen icke är enlig med hvad som nu är, är mig vänligen upplyst af Gefle Fornminnesförenings sekreterare, herr lektor K. O. Fyhrvall, som för detta ändamål eftersett Gefle stads hithörande kartor. Jämligt deras vittnesbörd hör den mark der stenen stått ej till Hemlinge ägor utan till Sörby eller Söderby och har så varit allt sedan denna by af Konung Carl IX åt Gefle stad för evärdelig tid öfverläts. Mycket snart smälte Söderby så helt och hållet in med Gefle att det så godt som utplånades, och så kunne vi väl skönja huru en Hadorph, Celsius m. fl. icke alls veta något om Söderby, endast om Hemlingby.»

En uppgift, som i detta sammanhang är av intresse, återges av Petter Dijkman i *Historiske Anmärckningar*. Under rubriken »Gästrikland. Gäfle Stad» skriver han om Gs 13: »Runstenen som til mig är skickad ifrån Lectoren i Gymnasio i Gäfle, Herr Mag. Petro Elis står på södra sidan om Staden på Söderby egor, hwar af fölliande kunde klart läsas, vthaf det öfriga oläsliga ok förnötte». Uppgiftslämnaren, som alltså hade ritat av runstenen och sänt sin teckning till Dijkman, var född i Gävle och hade under åren 1697–1715 vid flera tillfällen varit rektor vid Gefle gymnasium.³ E. Alrot däremot, som också var född i Gävle (1693), kallar Gs 13 *lapis Hemblingensis* och omtalar, att stenen står på knappt en åttondels mils avstånd från Gävle (»Lapis Hemblingensis vix octava parte milliaris Gevalia distans»).

Celsius, som undersökte och avritade Gs 13 den 18 juli 1726, anger i sin anteckningsbok F m 60: 2 runstenens plats på följande sätt: »Wid Gefle i Wahlbo Sn mitt emot Hämlinge by. 1/2 fierdedels mihl söder om staden, wid landswägen.» Se fig. 71. Han publicerade sin läsning av inskriften i *Acta Literaria Sveciæ 1726* under rubriken »In Pago Hemblingeby prope Gevaliam».

Fr. Fryxell besökte platsen den 30 juni 1744. På sin teckning av stenen har han skrivit: »Runstenen wid Gefle 1/8 mil på Södra sidan ifrån Staden wid stora Landswägen». Se fig. 72. – Brocman (1762): »I Gestrikland på Hamblinge Ägor och Wägen til Gefle.» – Åhrman (1861) nämner, att en »rune-häll» är upprest »utanför Gefle södra tull».

Lektor C. F. Wiberg, ordföranden i Gestrikland Fornminnesförening, beskriver i sin »Berättelse öfver Antiquariska Forskningar år 1864» hur området, där Gs 13 stod, tedde sig vid hans besök: »Juni 16 företog ref., i sällskap med Ritläraren vid H. Elem Läroverket i Gefle Hr N. L. Söderholm, en utvandring till den vid stadens södra ända belägne Frunshage för undersökning af ett dervarande graffält. Å och invid nuvarande Navigations Skolans tomt kunde man ännu, oaktadt alla obehöriga gräfningsar och allehanda annan åverkan, som här tid efter annan egt rum, tydligt nog urskilja fem Högar af 3 till 4 fots höjd öfver, de här och der ännu temligen bibehållna, fotkedjorna ... S[amma] D[ag] besöktes den i grannskapet befintliga *Runstenen* (Bautil 1101). Stenen stod mycket lutande och platsen deromkring var på allehanda sätt nedskräpad. Stenen har sjelf varit utsatt för allehanda stympningar och våldsamheter, men är det oaktadt till större delen läsbar. Hr. Söderholm gjorde en afteckning med yttersta noggranhet och ref. afläste texten så vid detta tillfälle, som äfven, för undvikande af hvarje misstag, vid ett sednare tillfälle.» Wiberg avslutar sin redogörelse med att meddela, att efter en av honom »hos Herrar Stadsfullmäktige i Gefle vid sammanträdet i början af Augusti (1864) väckt proposition, anslogs af stadens medel en summa, som högst fick stiga till 100 Rmt., för återuppresandet af ofvan-

³ Petrus Elis nämns ett par gånger i E. Alrots dissertation *De Gestricia* (1720) och i 2. delen (1722). I kapitlet »Om Gästriklands lärde och adel» (II, s. 30) uppräknar Alrot »de landsmäns namn, som vid den fostrande akademien i Uppsala hava nått den högsta hedersgraden i filosofien. Såvitt vi känna till hava följande utmärkts med magisterkransen vid det berömda lärosätet». Bland de magistrar, som Alrot namnger, återfinns Petrus Elis, som promoverades 1691. På ett annat ställe (a. a. I, s. 25), där Gävle trivialskola behandlas, uppräknar Alrot lektorena vid skolan, bland dem »Petrus Elis Eloq. Lect.».

nämnda runsten». Han hade anmodats av Stadsfullmäktige, »att med denna sak taga befattning». Restaureringsarbetet sattes tydligen raskt igång; redan i samma berättelse kan nämligen Wiberg rapportera: »Arbetet är nu så till vida verkställt, att stenen är uppställd på en ny stengrund och medelst starka jernankare fästad vid en stark stödmur af gråsten. Platsen kommer att inhägnas och hos K. Befallningshafvande skall anhållan göras om ett lämpligt vitesförbud för åverkan å detta fornminne.»

Sin undersökning och tolkning av Gs 13 lät Wiberg trycka i *Gestriklands Fornminnesförenings Årsberättelse för 1865–1866*. Uppsatsen, som har titeln »Gefle-stenen», börjar: »Hemlinge-stenen, såsom han hittills hetat, eller Gefle-stenen, såsom han med större skäl bör kallas, då han befinner sig invid stadens södra tull, men på betydligt afstånd från Hemlingeby, är i Bautil upptagen under nummern 1101 ... Stenen, som står vid södra tullen utmed en numera igenlagd landsväg, har ursprungligen haft en temligen regulär rektangelform ... Redan något stympad, då afteckningen för Bautil skedde, har den sedan af okynnet blifvit ytterligare misshandlad, så att en betydlig del af skriften är borta. På motion af Ordf. i Fornminnes-föreningen anslogo Hrr Stadsfullmäktige i Gefle 1864 nödiga medel för att uppresas och med nödig omhägnad förse denna runsten, som i många år stått lutande och nedsjunken i jorden, ett arbete, som också under Ordf:s tillsyn blifvit verkställt.»

De skyddsåtgärder, som på Wibergs initiativ sålunda hade vidtagits år 1864, uppfattades ett par årtionden senare som otillräckliga. När Wibergs berättelse trycktes i *Meddelanden 1889* framhöll utgivaren, att runstenen »fordrar ... bättre skydd än dess nuvarande plats erbjuder. Helst borde stenen inflyttas i Gefle kyrkas vapenhus».

Några år senare infördes i *Norrlandsposten* (29.10.1894) en motion, undertecknad Gust. Nyström. Under rubriken »Gefle runsten» läses: »Vid Gefle Stadsfullmäktiges sammanträde i fredags väckte major Nyström följande motion ... Den bekante runoläsaren, Herr Lektor Hj. Kempff, har behagat meddela mig följande Promemoria: 'Gefle runsten' vid Södertull är i flere mål en af Sveriges märkligaste runstenar, historiskt märklig ej allenast för Sverige, utan ock särskildt för Gefle. Thyvärr har han vordit nästan lika illa uttydd, som illa vårdad. Önskligt vore nu för uppgömande åt efterverlden af det, som ännu deraf återstår, att detta med första flyttades under tak, till hägn så från skada af is som från okynne. Bästa rummet dertill vore väl, såsom nu är, stadens kyrka, om stenen der med några järnkrampor finge fästas vid en innanvägg. Stenen är rest och rist till minne af de *kristne* härförarne Ihilp och Bruse», varför den »skulle väl försvara sitt rum i en kristen kyrka, henne långt mera till heder än till skam. Kunde själfva stenen sålunda komma till full trygd, borde derför rummet, der han stått, då detta tyckes vara detsamma, som det, der han från början stått, ej öfverlätas åt glömskan. Tvärtom borde detta af flere skäl granneligen utmärkas, och helst så, att en ny sten, alldeles lik den gamle stenen, så som han från förstone varit, endast af ett mindre skört stenslag, uppsattes der den gamle stenen stått. Visserligen äro nu tvenne stora stycken af stenen bortkomna. Af dem var det ena borta redan på 1600-talet och före stenens första kända afritningar af Bureus och sedermera under K. Carl XI af Hadorph. Det andra och större stycket fanns ännu omkring år 1726, då sedermera domprosten Olof Celsius d. ä. läste det. Af detta hafve vi sålunda ritning, men ej af det tidigare bortkomna stycket. Detta kan dock på andra vägar af kännaren fullvisst återfyllas. Således kan stenens hela forn-skepnad ännu fullt och visst utredas. Stenens återfödelse i sitt första fullgoda lag och på sitt förra rum vore för visso lika mycket till heder för Gefle stad och samhälle, som en gagnelig gerning för vård och lättad kännedom af ett af våra gamla svenska häfdaminnen.» – Hur detta fornvårdsärende utvecklade sig, framgår av tidningsartikelns fortsättning: Kempffs promemoria »öfverlemnades till styrelsen för Gestriklands Fornminnesförening, som i sin sednaste årsberättelse derom säger: 'Hos Kgl. Vitterhets-Historie- och Antiquitets-Akademien har styrelsen väckt förslag om att få flytta den vid Södertull stående runstenen och uppsätta den inom Gefle kyrka.'⁴ Tillåtelse dertill har äfven meddelats och äfven

⁴ Fornminnesföreningens av Nyström citerade årsberättelse är daterad dec. 1893; den är tryckt i *Meddelanden 1894*, s. 29. – Skrivelsen till Vitterhetsakademien har följande lydelse: »Som för kongl. Vitterhets-Historie och Antiquitets-Akademien

kyrkorådet har på tillfrågan tillkännagifvit, att från dess sida intet hinder mötte att uppställa stenen i stora kyrkans vapenhus under tornet. Men som vid Akademiens tillåtelse till flyttningen var fästadt det villkoret, att på stenens nuvarande plats skulle uppställas en kopia af densamma, och föreningen ej förfogade öfver de för en sådan åtgärd erforderliga medlen, har flyttningen ännu ej kunnat bli af, utan står stenen der ännu, ett mål för väder och vind och okynne.»

På grund av det »dryga belopp», som krävdes för »anskaffandet af den erforderliga nya stenen», dristade sig motionären att föreslå, att »Hrr Stadsfullmäktige behagade för ändamålet anvisa 200 kronor att utgå sedan den nya stenen är på platsen rest».

Fornvårdsåtgärderna kunde emellertid genomföras planenligt, vilket framgår av Fornminnesföreningens verksamhetsberättelse för år 1895 (tryckt i *Meddelanden 1896*): »Runstenen vid Södertull ... har i år blifvit flyttad till stadens stora kyrka och uppställd i vapenhuset under tornet ... Bestyret med stenens flyttning och kopiering uppdrogs åt Majoren och Riddaren G. Nyström, som benäget åtog sig det dermed förenade besväret ... Den vetenskapliga delen af arbetet, d. v. s. fastställande af texten och tillsynen vid dess inhuggande i den nya stenen har utförts af lektor Hj. Kempff, som i detta afseende beredvilligt ställt sina insigter till styrelsens tjänst.» Se vidare nedan s. 143, not 11.

Runstenskopian, som alltså markerar originalets ursprungliga plats, restes vid Södertull, där numera S. Rådmansgatan och Fleminggatan korsar varandra. Den står, vid infarten till en bensinstation, på en liten gräsbevuxen kulle, kantad av en krets små resta stenar (se fig. 65 a och b). Kopian är omsorgsfullt och skickligt huggen.

Söderbysten uppställdes alltså i vapenhuset, innanför kyrkans västra port, intill *norra* väggen. Den restes på en sockel, i vilken inhöggs följande inskrift: »Hitflyttad från Södertull 1895». Sin nuvarande plats i vapenhuset fick runstenen vid kyrkans senaste restaurering år 1971. Se Pl. 8.

I samband med flyttningen av runstenen till kyrkan år 1895 hade Hj. Kempff utfäst sig, »att i en särskild uppsats behandla» runstenen »och göra reda för dess innehåll och sannolika historiska betydelse». Den utlovade uppsatsen utkom två år senare under titeln *Söderby runsten vid Gefle* (1897); en »Senare efterskrift» utgav Kempff året därpå (1898).

Också vid ett par senare tillfällen har Söderbystenens placering varit föremål för en livlig diskussion. Sålunda framförde Gefle stads Hembygdsråd år 1931 ett förslag till Riksantikvarieämbetet att flytta stenen från sin plats inne i vapenhuset »ut i det fria i parken öster om kyrkan». Ämbetet ansåg sig emellertid, »på grund av stenens starkt skadade tillstånd ... ej kunna medgiva stenens placering ute i det fria».

Ett tiotal år senare (2.4.1940) anhöll länsintendenten Ph. Humbla att få från kyrkans vapenhus flytta runstenen till stadens museum: »För närvarande utformas Gefle museum, vilken institution även omfattar arkeologiska samlingar från Gästrikland. Det vore för museet värdefullt, om Riksantikvarien tillåte, att runstenen finge flyttas från Trefaldighetskyrkan till muséets järnålderssal ... Som stenen nu står, observeras den ej alls ... och den besitter ju ej något sammanhang med kyrkan.» Ämbetet meddelade (12.4.1940) Humbla sin »avsikt att tillstyrka den föreslagna förflyttningen», men anhöll »att få taga del av kyrkomyndighetens yttrande» över förslaget.

Sedan Humbla i en skrivelse (16.5.1940) begärt, »att få meddelande om Kyrkorådets mening i denna fråga» och uttryckt

väl känt är, finnes i staden Gefle strax vid södra tullen en runsten ... Denna runsten är visserligen upprest mot och fästad vid en murad fotställning och dessutom omgifven af ett enkelt staket. Men derigenom är han icke tryggad mot annat än våldsam åverkan och enligt erfarenheten fullkomligt icke ens mot den. Mot luft och frost och väta är han alldeles oskyddad samt synes bära spår deraf. Styrelsen för Gestriklands Fornminnesförening, som lifligt känner vigten af att våra dyrbara fornminnen bibehållas så länge som möjligt, har därför varit betänkt på medel att i detta hänseende åstadkomma någon ändring och dervid kommit till den åsigten, att ett dylikt mål lämpligast och bäst skulle kunna vinnas, om stenen finge flyttas från sin nuvarande plats och uppsätts på lämpligt ställe inom stadens kyrka, en åtgärd, hvartill bifall utan svårighet torde kunna utverkas af härvarande kyrkoråd, i hvad på detsamma ankommer. Skulle stenen få flyttas, så är det styrelsens mening att utmärka den plats, der den nu står, med en lika stor och så vidt möjligt restaurerad kopia af densamma, men utförd i varaktigare stenart, äfvensom att på en serskild tafla eller dylikt bredvid originalet i kyrkan utmärka, hvarifrån det är hemtadt. Styrelsen för Gestriklands Fornminnesförening får alltså, på grund af hvad nu anförts, härmed äran vördsamt hemställa, att Kongl. ... Akademien täcktes meddela tillåtelse att på ofvan beskrifvet sätt och villkor flytta ofvannämnda runsten.»

sin förhoppning, »att Kyrkorådet ville godhetsfullt tillstödja överflyttningen, då ju runstenen ej äger något sammanhang med kyrkan och stenen tydligen ditflyttats för att bereda den en fristad av ganska provisorisk art», erhöll Humbla följande svar: »Kyrkorådet har omsorgsfullt övervägt detta förslag. Eder önskan att få stenen placerad i muséets järnålderssal är givetvis ur muséets synpunkt behjärtansvärd. Så starka skäl synas emellertid föreligga för ett bibehållande av runstenen på dess nuvarande plats, att kyrkorådet ansett sig enhälligt böra avböja framställningen. Huvudskälet härför är stenens karaktär av stadens äldsta kristna minnesmärke, rest över två i ledung stupade kristna härförare Ihilp och Bruce. Mycket talar också för att runorna ristades av missionsbiskopen Asmund Kareson. På denna punkt hänvisas också till ett yttrande av Biskopen Teol. Dr Bengt Jonzon. Ett annat skäl är att stenen på sin nuvarande plats, som har snart 50-årig hävd, på ett särskilt sätt förbindes med det levande livet. Den är alltför bildligt talat rest vid allfartsvägen. En stor skara människors blickar faller på den varje vecka, då kyrkan hålles öppen inte blott under gudstjänsttid utan jämväl under veckodagarna. Årgång efter årgång av söndagsskolbarn och konfirmander få tillfälle att höra stenens historia . . . För kyrkans och kyrkolivets vidkommande vore det en verklig förlust om runstenen bleve flyttad från sin nuvarande plats. Det är vår förhoppning att det skall bli möjligt för muséet att finna en annan lösning till komplettering av stenåldersfynden(!), t. ex. genom en väl gjord avbildning, som kunde tjäna legitima studiebehov. Gefle den 7 juni 1940. Med utmärkt högaktning Eric Strömqvist.»

Länsintendenten översände till ämbetet avskrifter av kyrkorådets svarsskrivelse jämte protokoll och expertutlåtande av biskopen i Luleå stift. Samtidigt återtog länsintendenten sin begäran att få stenen flyttad: »Kyrkorådet består nämligen av inflytelserika män i samhället (medlemmar av stadsfullmäktige och drätselkammaren), varför jag med hänsyn tagen till musei-institutionen och dess anslag ej vågar under nuvarande förhållanden gå vidare i ärendet» (29.6.1940).

Söderbysten fick alltså stå kvar i Trefaldighetskyrkans västra vapenhus, men den flyttades år 1971 – vid kyrkans senaste restaurering – till sin nuvarande plats vid vapenhusets västra innermur (se ovan s. 129 och Pl. 8).

Gråröd gävlesandsten. Höjd 225 cm, nuvarande största bredd 115 cm, största tjocklek 15 cm. Största runan (64f) 10 cm, minsta (88n) 4 cm. Stenens övre högra hörn och ett stort stycke av dess vänstra kant har slagits bort; genom dessa skador har ett trettiotal runor gått förlorade. Lyckligtvis var stenens vänstra kant ännu i behåll, när Celsius undersökte och ritade av stenen år 1726. Skadan upp-till till höger är betydligt äldre; hörnet var avslaget redan vid Bureus' undersökning. Ristningen är djupt huggen, med jämna, mjukt rundade linjer.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter Celsius' läsning):

× brusi lit rita s -... [a]b - -r ihil þ brur sin : in h -n uarp taupr a tafstalonti × po
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55
 brusi furpi lank lans 'abtir [br]ur sin ho[n] fur mir fraukiri kup hialbi honsalukupš
 60 65 70 75 80 85 90 95 100 105 110 115 120 125
 mup[pir 'suain 'uk osmunrt 'pair markapu] + . . .
 130 135 140 145 150 155

Brusi let retta s(tæin þenna) æftir Ægil, broður sinn. En hann varð dauðr a Tafæistalandi, þa Brusi fœrði læiðang (?) lands æftir broður sinn. Hann for meðr Frøygæiri. Guð hialpi hans salu ok Guðs moðir. Svæinn ok Asmundr þæir markaðu.

»Bruse lät uppresa denna sten efter Egil, sin broder. Och han blev död i Tavastland, då Bruse förde landskapets ledung(?) efter sin broder. Han for med Fröger. Gud hjälpe hans själ och Guds moder. Sven och Åsmund de ristade.»

Till läsningen: Läsordningen är i ett avseende ej fullt klar, nämligen rörande platsen för runföljden 89–105, som står i den ena drakens stjärtparti. Det förefaller emellertid som om ristaren genom särskilt stora skiljetecken (× och +) har velat ge läsaren en anvisning, hur inskriften skall läsas. Den börjar säkerligen upptill vid det vänstra drakhuvudet och fortsätter sedan längs stenens högra kant till det ställe nedtill på stenen, där de båda drakkropparna slingrar sig om varandra. Där byter inskriften slinga; 49s står nämligen nedtill i stjärtpartiet av den slinga, som har löpt i stenens vänstra kant. Detta text-avsnitt är markerat med de stora kryssen.

Inskriften börjar med ett så stort kryss att det når ramlinjerna. Ett kryss av alldeles samma slag finns efter 56i. 4s, som har den vinkelräta formen ᵀ, har förlorat största delen av sin övre led i en flag-

Fig. 66. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter detalj av upp-
teckning av J. Bureus i Fa 6.

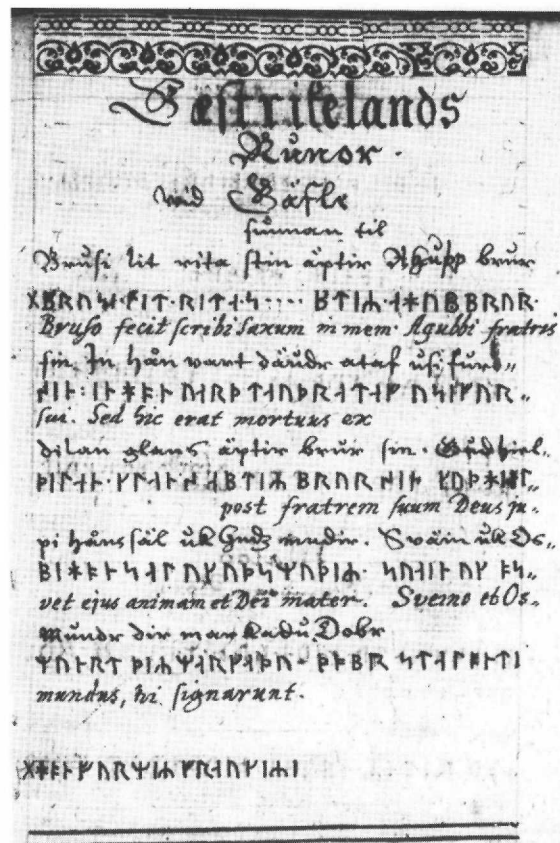
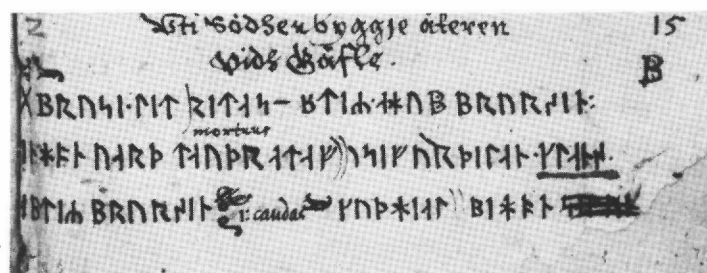

Fig. 67. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter J. Bureus i Fa 5.

ring. 7i är ej stunget, ej heller 10i. I 9r tjänstgör den korsande runslingans ramlinje som huvudstav. 12a har, i likhet med inskriftens övriga a-runor, ensidig bistav. Efter 13s, som har formen 4, är stenens hörn avslaget. Av runan 14 återstår endast ett centimeterlångt stycke av huvudstavens nedersta del. Genom förlusten av hörnet har ett 35 cm långt stycke av runslingan förlorats; här har plats funnits för åtta runor (**tain pino**). Av 15a har endast ett kort stycke av huvudstavens nedersta del bevarats; övriga delar har förlorats i toppskadan. 16b har blott sin nedre hälft i behåll. De närmast följande två runorna 17 och 18 (**ti**) har förlorat topparna i en lång kantskada. Också runföljden 19–33 har skadats på samma sätt; dessa runor är emellertid trots detta klart läsbara med undantag av 22 och 23. Inga spår av bistavar finns i runan 20; den kan icke ha varit a. 21h är tydligt. Av 22 och 23 är huvudstavarna bevarade; till höger om toppen av 23 finns en ojäm och grund fördjupning, som kanske är en rest av en

l-bistav. Mellan runan 23| och 24b finns en tydlig b-runa med två streckformade punkter mellan bistavarna. Att detta tecken icke skall läsas som en p-runa är uppenbart; det är tydligen en rättelse av ristaren. Han har tanklöst råkat rista b-runan två gånger och har därför, när han upptäckte sin felristning, huggit in de två punkterna för att ange, att runan skall ersättas av ett skiljetecken (:). Vid uppmålningen av ristningen har givetvis endast skiljetecknet målats. Strax efteråt finns i inskriften ett skiljetecken av samma utseende (efter 30n).⁵ 28s har formen ʀ. 30n har, i likhet med inskriftens övriga n-runor, ensidig bistav. 31i är ej stunget. Av 33h återstår bistavarna till vänster om huvudstaven och ett kort stycke av huvudstaven nedanför bistavarnas skärningspunkt. Övriga delar av runan har förlorats i en djup kantskada och en ytflagring. Av runan 34, som har fördärvats i samma kantskada, är endast den nedersta delen av huvudstaven i behåll. 35n har förlorat sin övre hälft i skadan; n-bistaven är tydlig. 36u har förlorat ett kort stycke av toppen. Runföljden 37–48 är alldeles oskadad och i alla avseenden säker. 49s har formen ʀ. 53o har ensidiga, snett ned åt höger gående bistavar (ʀ). Samma form har inskriftens övriga o-runor (58, 90, 116). 55t har förlorat ett kort stycke av huvudstavens och högra bistavens nedersta del i en grund flagring. Det stora krysset efter 56i har förlorat ett kort stycke av den vänstra linjens övre del på grund av en flagring vid ramlinjen. Därefter fortsätter troligen inskriften i slingan nedtill till vänster på stenen. Där börjar en ny sats, efter ett stort på mitten något skadat kors. (Samma skiljetecken låter ristaren också markera inskriftens slut.) Runföljden **pobr** är djup och tydlig. 59b och 60r står tätt i hop; delar av b-bistavarna ansluter till och ingår i r-huvudstaven. Runan skulle alltså kunna betecknas som binderuna **br**. Den efter r korsande slingan sammanfaller med r-runans översta bistavsled. Därefter fortsätter inskriften omedelbart ovanför de båda runbandens »knut», i den andra slingans stjärtparti. I 61u tjänstgör den korsande slinglinjen som huvudstav. 65u är ej stunget. 66r har en skarpt vinklad form. Runföljden 67–76 **pilanklans** är fullkomligt säker. 76s har formen ʀ. Skiljetecknet före 77a består av ett kort, lodrätt streck. Av 82b återstår nu endast en nedtill skadad huvudstav samt ett mycket kort stycke av övre bistaven intill övre ramlinjen. Övriga delar av runan har förlorats i en 9 cm lång flagring i vilken också 83r har fullständigt försvunnit. Av 84u återstår bistaven i kanten av denna flagring. Runan är säker. 86s har formen ʀ. Efter 88n finns intet skiljetecken. Runföljden 89–105 har sin plats i det vänstra stjärtpartiet. Av runan 91 (n) återstår nu huvudstaven; dess övre hälft finns i kanten av en flagring i vilken bistaven har gått helt förlorad. Samma flagring har träffat 92f, som därigenom har misst övre hälften av huvudstaven och nästan hela övre bistaven. 93u är ej stunget. 95m har förlorat huvudstavens övre hälft och den högra bistaven. Runan är dock säker. I 97r är största delen av huvudstaven bortflagrad, men nedre delen med bistavarna är bevarad. Runan är säker. 101u är ej stunget; mellan huvudstav och bistav finns i ytan två små och grunda fördjupningar med ojämna kanter, vilka utan tvivel är naturliga. (Dylika små fördjupningar finns flerstädes på stenen. Celsius uppfattar runan som stungen.) Efter 105i finns ej skiljetecken. Runföljden 106–127 står i den vänstra drakslingan, alltså i den slinga som börjar vid det högra drakhuvudet upptill på stenen. Före 106k finns ej skiljetecken. Runföljden 106–120 är tydlig och oskadad med undantag av att 111a har träffats på mitten av en mindre flagring. 121u har förlorat ett kort stycke av bistavens nedersta del i den svåra och långa kantskada, som här börjar. 122k har, liksom de följande fem runorna, förlorat nedre delen. Av 123u återstår övre hälften, av 124p toppen av huvudstaven samt halva bistaven. 125s har mist den nedersta leden; runan har haft formen ʀ. 126m har halva huvudstaven och vänstra bistaven i behåll; det övriga har förlorats i den stora kantskadan och genom en flagring innanför denna. Av 127u finns övre tredjedelen. Efter denna runa är kanten och ett stort stycke av stenen innanför kanten bortslagna. Genom denna åverkan har tjugoåtta runor och flera

⁵ Vid runinskriftsinventeringen 1945 antecknade jag, att en *rättad felristning* förekommer i denna inskrift: »b-runan med de två punkterna mellan bistavarna, som har uppfattats som en p-runa, har tillkommit genom ett misstag av en av de båda ristarna. Uppenbarligen har han av tanklöshet råkat rista två b-runor och sedan genom de båda streckliknande punkterna (skiljetecken) markerat, att den första b-runan skall utgå. Alltså bör inskriften läsas **ihil : brur sin :.**»

ornamentsdetaljer förlorats, bland andra den avslutande stjärtspetsen på runslingan och slutpartiet på den friliggande draken. (Runföljden 128–155 har här supplerats efter Celsius; se fig. 70 och 71.) Omedelbart efter det bortslagna stora stycket står inom slingan det kraftiga kors, som skall beteckna inskriftens slut.

Bureus upptecknar i Fa 6 inskriften på följande sätt: × **brusi · lit rita s ... btir · ahub brur sin : in hon uarp taupr a tafusi furpi lan · klans · abtir brur sin kup hialbi honsalukups mupir suain uk osmunrt pir · markapu + po br stalonti × hon fur mir fraukiri**. Se fig. 66 och 67. Han återger sålunda runföljderna konsekvent efter deras plats i slingorna. På samma sätt gör han i Fa 5; se fig. 67. Om Bureus' tolkning se nedan s. 139, där en översikt lämnas av de olika granskarnas översättningar.

Hadorph och Christofersson (efter teckningen 1690): × **brusi lit rita s ... btir ihilp brur sin : in h -n uarp taupr a tafusi furpi lanklans · abtir brur sin kup hialbi honsalukups mupir · suain · uk osmunrt · pau markapu + por stalonti × hon fur mir fra -ikiri** (Eftersom ingen uppgift ges hur de båda granskarna kan ha menat, att läsordningen skall vara, har runorna här återgetts efter deras plats inom de två slingorna.)

Celsius har, nedanför sin bläckteckning i »Svenska runstenar» (F m 60: 2), antecknat: »afritat den 18 jul 1726 på frij hand, dock accuratè quoad runas.» Se fig. 70. I motsats till Bureus och Hadorph – Christofersson anger Celsius, hur han menar, att inskriftens läsordning skall vara; se fig. 71. Det är denna läsordning, som ligger till grund för hans tolkning i *Acta literaria Sveciae 1726*: × **brusi lit rita s ... abtir ihilp -a brur sin : in h -n uarp taupr a tafstalonti × han fur mir fraykiri po brusi fur pil anlans · abtir brur sin kup hialbi honsalukups mupir · suain · uk osmunrt · pair markapu +**

Fr. Fryxell (1744 d.30.Junii): × **bru -i lit rita s ... pur ihilp brur sin : in ... - uarp taupr a tafstalont ... × hon fur mir fraukiri po brusi fur pil anlans abtir brur sin kup hialbi honsalukups mupir · suain · uk osmunrt · pa - karfpu +**. (Se fig. 72.)

I N. J. Ekdahls samlingar finns en blyertsteckning av Gs 13, men denna teckning är tydligen endast en avritning av träsnittet i *Bautil*. Felaktigheterna på träsnittet har emellertid rättats och Ekdahl lämnar på sin teckning följande upplysning: »De runor som stå utanom slingan äro antecknade af herr Prof. Sjöborg under en resa till Gefle»; se fig. 73.

C. F. Wiberg och N. L. Söderholm (1864) : × **brūsi lit rita s ... þiir ihilp brur sin : in h -n uarpr a tafstalonti × hon fur mi- friukiri kup hialbi honsalukup- m-... × po b -usi fur pil anlans : ibtir bur sin**.⁶ Som framgår av teckningen (fig. 74) och av läsningen hade nu det stora stycket i stenens vänstra kant gått förlorat.

K. Hj. Kempff (1897): »X BRUSILIT // RITAS ... BTIZIHILPBRURSIN : INH.NUARPTAUPRATAF // STALONTI + HONFURMIZFRAYKIZI KUPHYL // BIHONSALUKUPSM ... + POBR // USIFURPILANKLANS: ABTIZBRURSIN». Kempff redogör utförligt för läsningens avvikelser från tidigare granskares. Om sin **y**-runa i **fraykiri** skriver han: »Celsius ensam har FRAYKIZI med Y, således med en prick i U. Ingen annan än Celsius har sett denna prick. Icke heller jag har kunnat fullvisst skönja honom. Men för den grannsynte och pålitlige Celsius kan han år 1726, således för 170 år sedan, fullväl varit att skönja, skulle han ock

⁶ Till sin läsning i »Berättelse 1864» anmärker Wiberg: »Någon äldre runforskare måtte hafva läst namnet på den person, efter hvilken stenen är rest för ihil; men å stenen läses dock ännu ganska tydligt ihilp, hvilken läsart också finnes i Bautil ... Namnet på anföraren på Tavastlands-tåget har förr blifvit läst Fraikiri efter Bautil, som skrifver fra-kiri, angifvande sjelf således en redan gammal otydlighet vid fjärde runan från början; för oss visar sig deremot denna runa temligen tydligt såsom **u**, och den näst föregående såsom **i** ... En annan felaktighet i Bautils text är utan tvifvel det **mir**, som befinner sig framför **friukiri** : tredje runan i förstnämnda ord är en nästan utplånad staf och har säkert ursprungligen varit **p**, och ingalunda **r**, hvaraf ingen mening kan blifva.» (Jfr Wibergs uttalande i *Gestriklands runstenar II* (1867), s. 5, noterna 3 och 4.) – Vad **mir** beträffar bör framhållas, att läsningen är fullt säker; **mir** återger givetvis prep. *meðr*. Redan på Rökstenen är prep. *meðr* ristad på alldeles samma sätt: **mir hraipkutum** 'med reidgoterna'. Även på ett par andra runstenar finner man samma »stavning»: **mir · knuti** 'med Knut' (Ög 111) och **mir krikium** (U 431). Den sistnämnda stenen är av allt att döma ristad av Åsmund. Stavningen **mir** för *meðr* visar bortfall av *ð* och därför palatalisering av *r* efter vokalen.

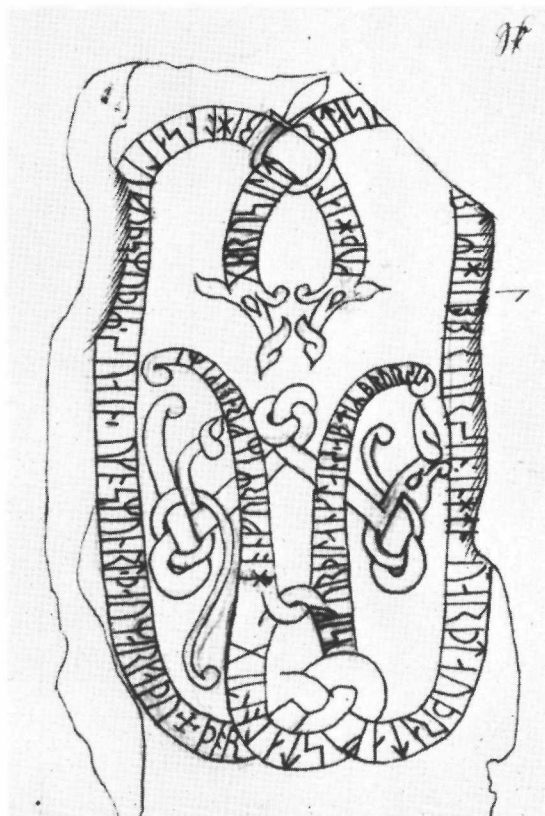

Fig. 68. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

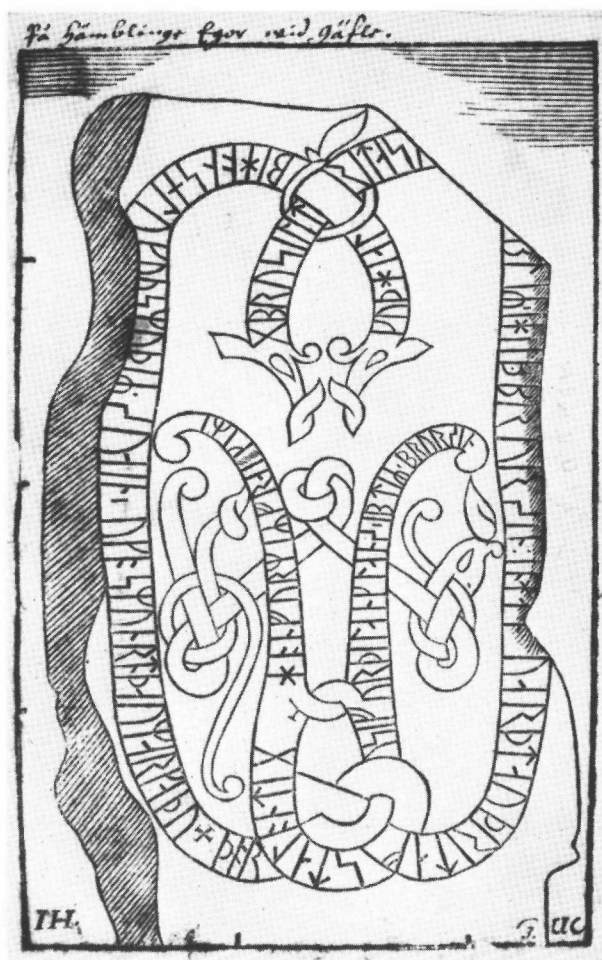

Fig. 69. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1101).

nu alls icke stå att finna. Det är med Celsii hemuld jag därför här läser FRAYKIZI.» Sin läsning **hylbi** (i st. f. det riktiga **hialbi**) kommenterar han på följande sätt: »HYLBI eller HI · ILBI läser utom Hadorph ingen mer än jag. Det är genom honom jag först kommit att rätt märka på detta I · I. Ända till sista tider har jag med Bure, Celsius och Wiberg här läsit IA, först emedan jag innan jag kom att sysselsätta mig med Ockelbostenen ej kände till någon runmynd II eller I · I lika med U, Y, och jag vet ännu icke att han någorstädes är af någon utom mig hvarken vederkänd eller ens påpekad ... Hvad ljudvärde Hadorph gifvit åt I · I tror jag ej vara att få veta numera.» Kempffs påstående, att Hadorph skulle ha läst **hi · lbi**, är oriktigt. Misstaget förklaras av, att Kempff har utgått från *Bautil*, där i trycket bistaven i den tredje runan har kommit att likna ett skiljetecken, en punkt. Att Hadorph och Christofersson har läst **hialbi**, alltså fullt riktigt, framgår alldeles tydligt av originalteckningen; se fig. 68.

O. von Friesen har i en av sina anteckningsböcker (»Runstensgranskn I») ett ganska utförligt protokoll från de undersökningar av Gs 13, som han utförde i juni 1899 och 1901. Dessa i anteckningsboken införda anmärkningar till läsningen överensstämmer i stort sett med kommentarerna i hans till Vitterhetsakademien insända rapport (»Runstenar i Uppland och Gästrikland undersökta åren 1899, 1900 och 1901»). Där skriver v. Friesen: »Stenen är illa medfaren: redan då teckningen för B[autil] gjordes

var öfre högra hörnet afslaget och sedan dess har ett stort stycke i nedre venstra delen försvunnit. Dessutom äro stenens och därmed ristningens kanter mångenstädes skadade.» Hans läsning överensstämmer i huvudsak med min. Om $\mathfrak{B}$ anmärkes, att prickarne tyckas huggna med annat instrument och ha mindre säker begränsning än öfriga tecken; jag anser därför att de äro anbrakta efteråt⁷ eller möjligen äro interpunktionstecken).

En av svårigheterna vid *tolkningen* av Söderbystenens inskrift ligger i att ristarna icke på normalt sätt låter inskriften följa de båda runslingorna. Genom att runinskriften växlar slinga på ett ganska förbryllande sätt, ställs läsaren (avsiktligt) inför en svårighet, när det gäller läsordningen. Även den närbelägna Järvastenen (Gs 11), signerad av Åsmund, ger exempel på ett likartat förfaringssätt.

Bureus, den förste som försöker tolka inskriften, läser den i felaktig ordning, vilket gjorde väsentliga runföljder obegripliga för honom.⁸ I »Sveorvm Rvnæ» (Fa 5) översätter han inskriften på följande sätt: »Bruso fecit scribi Saxum in mem. Agubbi fratris sui. Sed hic erat mortuus ex ... post fratrem suum Deus juvet ejus animam et Dei mater. Sveino et Osmundus, qui signarunt.» Som synes har Bureus i sin tolkning utelämnat de genom hans oriktiga *läsordning* uppkomna egendomliga runföljderna **fusifurpilan · klans** och **pobrstalonti**. Dessutom lämnar han runföljden **hon fur mir frauikiri** otolkad. Se fig. 67.

Gs 13 nämns helt kort av Olof Rudbeck i *Atlantica* I (1679) bland andra gästrikländska runstenar, därför att namnet »Osmunder» där förekommer; av Johan Peringskiöld upptages »lapis Hæmblingensis» bland stenar, som omtalar sjötåg i västerled, vilket visar, att han har uppfattat runföljden **furpilanklans** som »for till England». Men någon tolkning av inskriften lämnar han ej. Se *Annotationes in vitam Theoderici* (1699) s. 482.

Petter Dijkman, som hade fått uppgifter om Gs 13 av gävlelektorn Petrus Elis (se ovan s. 131), nämner stenen i sitt förtjänstfulla arbete *Historiska Anmärkningar*. Manuskriptet var skrivet redan 1708, enligt uppgift på titelbladet, men blev tryckt först 1723, sex år efter författarens död. Tyvärr var Dijkmans manuskript ofullständigt just där inskriften och tolkningen av Gs 13 skulle ha stått. Utgivaren meddelar läsaren, att detta parti saknas: »Inscriptio cippi deest in M.S.» Däremot fanns två »Anmärkningar» till inskriften, nämligen dels en tolkning av namnet *Brusi*, dels följande kommentar: »Märker man at Gestrikarna inthet hafa cederat andra provinciers folk med utresor til fremmande orter» ... Det är alltså tydligt, att Dijkman har, åtminstone delvis, försökt tolka inskriften.

E. Alrot konstaterar i *De Gestricia* (1720), att Söderbysten »vittnar om att gästrikarna ej endast nyttjade sina krafter på härfärder till lands, utan även genom färder till havs hade hälsat de från kontinenten avskilda brittena» (*Lapis Hæmblingensis vix octava parte miliaris Gevalia distans, Gestricios non tantum terrestribus expeditionibus vires suas exercuisse verum etiam itinere maritimo sejunctos toto orbe Britannos salutasse testatur*).

Olof Celsius är den förste, som lämnar en tolkning av inskriften i dess helhet. Han insåg bl. a., att runföljden **atafstalonti** måste uppfattas som »i Tavastland». Tolkningen, som Celsius utan dröjsmål publicerade i *Acta Literaria Sveciæ* 1726, betecknar alltså avgjort ett stort framsteg: »Bruso inscribere curavit I ---- fratri suo. Is in Tavastia obiit. Profectus fuit cum Fraigero, cum Bruso abiret in Angliam fratrem suum inde reducturus. Deus juvet illius animam, & mater Dei. Sveno & Osmundus signarunt.» I en not kommenterar Celsius sin tolkning på följande sätt: »Cum mentio hic fiat *Tavastorum* terræ, de hujus monumenti ætate judicare haut difficile fuerit historiæ gnaris. Angliam frequenter adiisse nostros, præter hanc, inscriptiones aliæ ostendunt. Idque primum, ut puto, piraticæ exercendæ ergo; deinde, ut stipendia facerent in bellis Danorum & Norvegorum Anglicis, quæ seculo maximè XI. gesta sunt; demum, posterioribus temporibus, ut facerent ibi mercaturam. Quo forte non male referas Brusonem, cum fratre ex Anglia reducendo. Cæterum sub expeditionibus suis Dani vel Norvegi lapides

⁷ Om en annan och bättre förklaring av det egendomliga tecknet se ovan s. 136, not 5.

⁸ Bureus' uppteckning av inskriften har återgivits ovan s. 137.

Fig. 70. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter teckning av O. Celsius i Fm 60: 2.

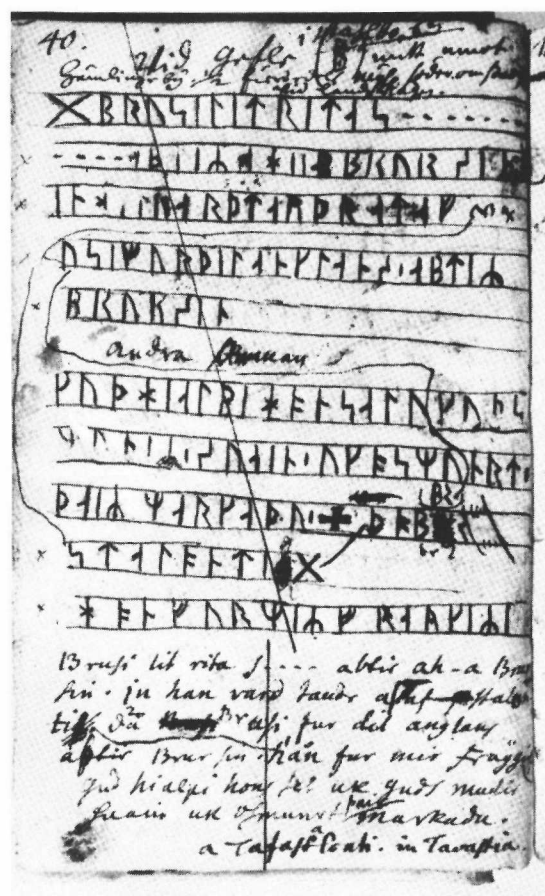

Fig. 71. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter uppteckning av O. Celsius i Fm 60: 2.

quosdam runicos, in Angliæ præsertim insula *Mona*, post se reliquerunt, quos in eximio opere *Britanniæ* exhibuit Gulielmus Camdenus.»⁹

När N. R. Brocman behandlar Söderbysten i samband med sin översättning av »Sagan Om Ingvar Widtfarne» (1762) anför han stenen bland sina exempel på »Runstenar öfwer Folk, som farit Westre Wägen, til England och Lombardit». Brocmans tolkning lyder: »Bruse lät rita den Sten efter sin Broder Jep: och han wardt död i Tawasteland. Gud hjälpe hans Sjal, och Guds Moder. Swen och Osmund, de märkte, då Bruse for til England efter sin Broder. Han for med Fräker.» Brocman hyser

⁹ Celsius tolkar alltså den skadade inskriften på följande sätt: »Bruse lät skriva ... åt sin broder. Denne avled i Tavastland. Han hade rest med Fröger, då Bruse for till England för att därifrån hämta hem sin broder. Gud och Guds moder hjälpe hans själ. Sven och Åsmund ristade.» Den i noten lämnade kommentaren lyder i översättning: »Eftersom här tavasternas land nämns, borde det ej vara svårt för de historiskt kunniga att bestämma detta monuments ålder. Förutom denna ristning visar andra inskrifter, att de våra ofta har besökt England och detta till en början, enligt min mening, som sjöröfvere, därefter för att vinna sold i danskars och norrmäns engelska krig, vilka huvudsakligen fördes under tiohundralet, slutligen under senare tider för att där driva handel. Man kan här lämpligen hänvisa till Bruse med sin broder, som skulle återföras från England. För övrigt lämnade danskar eller norrmän vid sina expeditioner efter sig vissa runstenar i England, särskilt på ön *Mona*, vilka William Camden har berört i sitt förträffliga verk *Britannia*.»

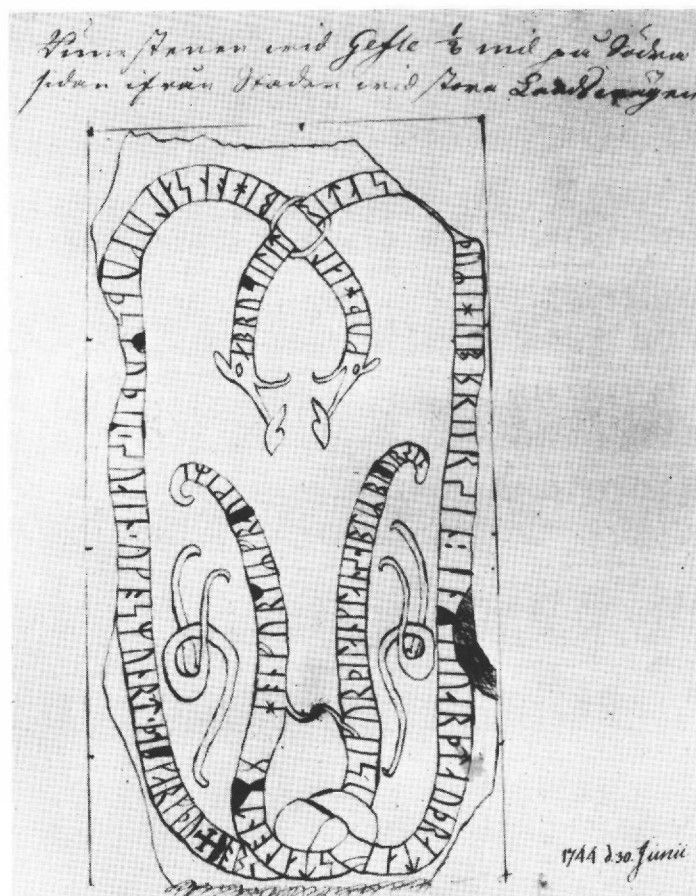

Fig. 72. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter teckning år 1744 av Fr. Fryxell.

sålunda en från Celsius avvikande uppfattning om hur inskriften är uppbyggd, alltså om läsordningen. – Liljegren framhåller i *Run-Lära* (1832), att »England, **Anklant, Inklant**, är på Runstenarne ett ofta förekommande land, som af folk från flere Swenska landsorter besöktes ... Från Gestrikland: for Bruse från Walbo tillika med Frejger till England». I *Run-Urkunder* (1833) återger han inskriften (efter *Bautil*) på följande sätt: »× Brusi lit rita st . . . - . . btir. Ihil brur sin. In han varþ tauþr i Tafstalonti × (Hon fur mir Fraikiri.) Kup bialbi hons selu uk Kuþs mupir. Svain uk Osmunrt þau markapu × þo Brusi fur þil Anklans. ibtir. brur sin.» Liljegrens läsordning avviker sålunda från såväl Celsius' som Brocmans.

L. E. Åhrman lämnar ingen översättning av inskriften utan inskränker sig till att påpeka, att en »runehäll utanför Gefle södra tull är upprest af en Englandsfarare efter en broder, som dog i Tavastland». – I sin »Berättelse 1864» översätter C. F. Wiberg inskriften: »Bruse lät rita sten (denna) efter Ehelþ, bror sin, och han vardt död i Tavastland × Han for med Fryker. Gud hjelpe hans själ och Guds moder ... × Dock Bruse for till England efter bror sin.» När Wiberg ett par år senare låter trycka sin uppsats om »Gefle-stenen» i *Gestriklands runstenar II* (1867), anmärker han om läsordningen: »Läsningen måste börja vid korset på högra slingans hufvud och fortgå utföre till knuten vid stenens fot, hvarpå man går öfver knuten på slingans fortsättning. Efter slingans slut börjar man vid venster-slingans hufvud och fortgår till knuten som sönderdelar ordet Brusi, hvars sednare del återfinnes på samma slingas återstående stycke.» Wibergs översättning lyder: »Bruse lät rista st(enen) – (e)fter Ihilþ

Fig. 73. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

Fig. 74. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter teckning av N. L. Söderholm.

sin bror. Men han var dt död i Tavastland × Han for ut med Fräkr. Gud och Guds Moder hjelpe hans själ. Sven och Osmund de ritade × Bruse for sedan till England efter sin bror.»¹⁰

Också Fredrik Sander fann anledning att återge och tolka Söderbystenens inskrift. Hans tolkning, som föreligger i arbetet *Marmorlejonet från Piræus* (1896), lyder: »Bruse lät rita denna sten efter Ihelp,

¹⁰ I den 1867 tryckta uppsatsen lämnar Wiberg även en översättning till franska av inskriften: »Bruse fit graver les runes dans la pierre —, en mémoire d'Ihlep son frère; mais il mourût en Tavastlande × Il partit avec Fræker. Que Dieu et la Mère de Dieu aient pitié de son âme. Svénon et Osmund ils dessinèrent × Bruse partit pur l'Angleterre après la mort de son frère.»

Uppgiften på Söderbysten om Tavastland anför av George Stephens i *ONRM II* (1867–68). Han översätter denna del av inskriften på följande sätt:

»But he fell fighting
in Tavastland.
He for
with Fraukir.»

Stephens har sålunda tydligen uppfattat det av honom citerade partiet av inskriften som versifierat. Också i *Runverser* (1887–91) nämns inskriften, men icke som exempel på någon »runvers» utan endast i Bugges redogörelse för de inskrifter, där namnet på skeppshövdingen »Fröygeir» ansågs föreligga. Liksom Stephens återger han därför endast avsnittet »han døde i Tavastland; han for med Fröygeir».

bror sin, men han vardt död i Tavastland; han for med(?) Fröger, då Bruse for till England efter bror sin. Gud hjälpe hans själ och Guds moder. Sven och Osmund märkte (runorna).»

Av denna översiktliga redogörelse för de tidigast framlagda tolkningarna framgår, att de som har översatt runföljden **furpilanklans** har delat Celsius' uppfattning, att runföljden består av de tre orden **fur pil anklans**, och att dessa skall tolkas »for till England».

Den förste som framlägger ett från Celsius avvikande förslag till tolkning av detta parti av inskriften är lektorn vid Gävle läroverk K. Hj. Kempff.¹¹ I arbetet *Söderby runsten vid Gefle I* (1897) skriver han, sedan han ingående redogjort för alla tidigare läsningar och tolkningar: »Närmast föreligger nu att framlägga *min* tydning . . . Ej många af våra runskrifter hafva så gäckt våra lärde som denna. Att Bure midt i sin tydning nöddes släppa tag, hvem undrar därpå då han, villad af slingorna, fann att brodren Ihilp dött af – *usifurthilan!* Först en hundra år efteråt djärfdes den skarpsinnige Celsius taga itu med den vådliga inskriften; men huru skilde han sig därifrån? Jo, så, att sedan Bruses broder dött i Tavastland, Bruse själf för att återhemta honom derifrån hade att – fara till England! Underligt är det nog ock, då det heter, att den ene brodren gaf sig i väg till Tavastland, då den andre for till England – för att återhemta honom. En fyrti år senare lemnar Brocman samma tydning. Också nu far Bruse till England för att hemta den i Tavastland döde brodren, endast med så mycket mera trefnad som han på färden får följä – med Fræker : Fröger. (Detta genom en godtycklig omflyttning). – Liljegrens ordskilnad visar att han tydt lika som Brocman. – Först Wiberg, som också följer Celsius, får ändå (år 1867) någorlunda ihop det, åtminstone i sin franska öfversättning: 'Bruse partit pour l'Angleterre après la mort de son frère'. Bruse far visserligen ock nu till England, men icke för att på den vägen hemta en död man från Tavastland. Wiberg har sålunda, om än ej med de rätta medlen, kunnat frälsa oss från den för allt vanligt färdevett så motbjudande vägen från Gefle till Tavastland öfver England. Men det värsta återstår: att jämlikt fornmålets lagar försvara hela Englandsfärden. Kan FURPILANKLANS vara detsamma som 'for till England'? Nej! ogörligt! 'Till' är i runskrift TIL, och aldrig PIL. Härmed faller hela spöket med Englandsfärden. Söderby-stenen har ej ett ord om en slik färd. Söderby-stenen är icke alls någon 'Vesterledssten'. Där talas bara om en enda färd och det är Ihilps och Frögers färd till Tavastland. Han har ej ett ord om att Bruse farit åt något håll, hvarken åt England eller Tavastland, så visst det än är, ehuru genom en annan tydning än den hittills vanliga, att jämväl Bruse varit med på Frögers och Ihilps färd till Tavastland. Men hvad står där då? hvad är då FURPILANKLANS? Det är, så vidt jag kan se, ingenting annat än FURPI LANK LANS eller *fyrpi laank lanss*, som åter är för ett *fyrpi laipang lands*, det är 'förde lands ledung'. Ihilp eller Ehilp förde under öfverhärskaren Fröger Tiundalands ledung till Tavastland; då Ihilp där dött, efterträdde honom hans broder Bruse som Tiundalands ledungs höfvitsman. Annat kan där ej vara sagdt, ehuru sannt är, att *föra* i denna märkelse, *ducere*, ej är lätt att påvisa i vårt äldre mål». Som avslutning tillfogar Kempff: »Sedan jag sålunda så godt jag kunnat, sökt utreda den knut som efter mitt skön så länge stått i vägen för en tillfredsställande tydning af Söderby-stenens inskrift, skall jag

¹¹ Kempff hade spelat en viktig roll vid flyttningen av Gs 13 från den ursprungliga platsen till Trefaldighets kyrkan. Jfr ovan s. 132 f. Han redogör (i *Söderby runsten I*, 1897) för de skyddsåtgärder, som år 1864 hade vidtagits av C. F. Wiberg (se ovan s. 131 f.). Kempff meddelar, att runstenen då hade fått »ett högt underlag af sten och där ofvanpå en spjälhågnad, som visserligen i någon mån fredade för okynne, men tyvärr ännu mer utgjorde ett hinder för dem som ville närmare taga reda på stenens skrift och slingor» . . . Därefter beskriver han de åtgärder i vilka han själf hade tagit verksam del: »År 1895 midsommartiden nedtogos ofvan nämnda spjälhågnad och stenunderlag jämte stenen själf, som fördes till Gefle stads kyrka, der han inne i vapenhuset å dess norra vägg fastsattes, på en gång fredad och lätt att läsa; allt detta under ledning och omstyrsel af herr majoren och ridd. G. Nyström, som . . . ock sedermera under år 1895 öfvervakat och omstyrt så huggning som uppsättning af den nya sten som å den gamla stenens rum skulle trädä i dess stad. Vid detta tillfälle, då stenen några dagar låg på marken, tog den som skrifver detta, en pappersafklappning, som, sedan hon för de stycken af stenen som saknades, efter äldre uppgifter vordit vidgad och utfyllt, legat till grund både för ristningarna å den nya år 1895 uppsatta stenen och för den redogörelse för inskriften som nu här skall lemnas.»

här framlägga samma inskrift.» Översättningen lyder: »Bruse lät resa denna sten efter sin broder Ihilp. Ihilp vardt död i Tavastland. Han hade farit dit med Fröger. Hulpe Gud och Guds Moder hans själ! Sven och Asmund markade. – Bruse förde då lands ledung : efter sin broder.»

Denna Kempffs tolkning av runföljden **furpilanklans** kan sägas ha slagit igenom; den anføres i olika sammanhang och har godtagits av flera forskare, bland dem O. von Friesen. Det bör därför vara av intresse att något närmare taga del av Kempffs motivering och kommentar till tolkningen. Den förutsätter ju, kort sagt, att Åsmund har ristat »orden» **lank lans** (isl. *leiðangr lands*) efter det på hans tid gängse uttalet. Kempff framhåller (a. a. s. 23): »För visso skref i det hela taget Asmund alltid ljudrätt, ljudjämlikt, fonetiskt, d. v. s. efter hans uttal, så vidt han skönjde helt likt alla andras, ännu ej stadgadt, stelnadt, utan flytande, med öfvergångar, slika som lifvet allestädes ter dem. Så skrifver han än BRUPUR . . . , än som här BRUR, det der helt visst är för ett uttaladt *broure*, jfr hans FAUR, L.1053» [=Gs 11 Järvsta]. Se vidare om **faur** och **brur** ovan s. 106, not 14. Kempff anser, »att Asmund för sin tid både skref och talade eller åtminstone hörde mycket väl. Ej hafva alla tider samma smak för att allting skall vara bara på ett sätt. I LANK har jag . . . sett ett *laang*, i ordföljden *laang lanss* redan i forntiden utdraget ur ett äldre *laipang lands*, som eljest på Asmunds tid nog het *læipang lands*; så måhända som hos oss jämte *förstuga* qvarstår *farstu*, det der ej alltid väl låter utbyta sig mot *förstuga*.»

På en punkt skulle emellertid Kempff komma att ställa sig tvekande till sin tolkning, nämligen när det gällde användningen av verbet 'föra' i uttrycket »förde landets ledung» (se ovan s. 143). I sin »Senare efterskrift» (*Söderby runsten II*, 1898) anser han sig kunna bota denna brist i tolkningen, »som binder oss vid ett ofullgjordt arbete; och så länge vi ej fullt tillfredsställande skilt oss ifrån denna, äro vi med vår tydning i samma läge som den man som fullväl kan stå på sin ena fot, men ej så å den andra. Det är för att aflägsna detta men, som jag här åter tager till orda om Söderby-stenen. Dess bättre är det onda ej obotligt. Men hvad är då här det onda som det varder nödigt att bota? Skall här gifvas en ny, en annan tydning? Nej, den af mig gifna är så vidt jag kan se den rätta, och fullt tillfredsställande, men i den ordagrund denna tydning hvilat uppå ingår en led som ej synes vara lika tillfredsställande och för det hela tryggande. Det är ordet FURPI, uttydt *förde*.» Detta ord i betydelsen *leda*, *styra* är »ej lätt att påvisa i vårt äldre mål . . . Det lär nog aldrig där kunna påvisas, då det för visso hör till skolmålet och där uppkommit genom det alltför trälsliga återgifvandet af ett latinskt *agmen ducere*, liksom ock af tyskans på samma väg tillkomna '*Heer führen*'. På våra runskrifters tid kunde det väl hetat '*styra här*', men ej '*föra här*'. Hade här stått STURPI i st. f. FURPI, då hade allt varit rätt. Men nu står ej så. Där står FURPI, och detta kan ju ej vara annat än *fyrpi*, förde : hvar ligger då boten? Ja, så har jag sport mig själf rätt tidt och länge, men – underligt nog – utan att förr än det i viss mon var för sent, finna boten, fastän hon ligger midt framför oss, och är af ett slag som knappast någon tillitat oftare och vidare än jag. Boten ligger i tveläsning, här af UR, då vi för FURPI få FURURPI, som åter tydligen är ett *foryrpi* af ett sagnord *foryrþa*, afledt från ett *fororþ* utmärkande en *lis forunkis*, en härhöfvidsmans embete, så som det isl. *goðorð* utmärker en godes.» Betydelsen av detta »foryrpi» är enligt Kempff 'innehade förord', 'förde befäl', 'förde kommando'. »Att ordet *foryrþa* ej är att påvisa, gör intet hinder. Det är nog om det ej kan sägas därom att det är ogörligt.» Innebörden i satsen skulle alltså vara: »Bruse var nu, likasom före honom hans broder Ihilp, förman eller höfvidsman för (Tiunda) lands ledung.» Kempff frågar sig slutligen: »Men hvad hafve vi då vunnit? Jo, att vi kommit på rätt fot med ordatydningen och i samma samsa med det ordliga som med det sakliga . . . och äro därmed löste från den hake som ännu band oss, kunnande . . . tryggt öfverlåta åt vår tydning att ej längre stå bara på en fot, utan på båda.»

Kempffs tolkning av **furpilanklans** vann som ovan har nämnts anslutning av v. Friesen. I *Upplands lands runstenar* (1913) skriver han: »Å Söderbysten vid Gäfle heter det om Egil : 'Han stupade i Tavastland: han var i följe med Fröger'. Frögers tåg är känt från flere andra uppsvenska stenar. Det omnämnes också på en dansk runsten. Gäflestenen tillägger – jag följer här i hufvudsak lektor Hjalmar

Kempffs tolkning – : 'Sedan förde Bruse (Egils bror) landskapets (=Gästriklands) ledung efter sin bror'. Dessa ord böra sannolikt tolkas så, att Egil stupat i spetsen för denna ledung i Tavastland, och att Frögers tåg sålunda var ett den svenske konungens företag, hvilket Fröger på konungens uppdrag ledde. Bruse reser vården efter brodern Egil säkerligen därför, att denne saknade söner, och på samma grund ärfver han efter sin bror i öfverensstämmelse med gällande rätt den förnämliga ställningen som anförare för den del af den svenska ledungen, som utgick från Gästrikland.» I *Runorna*, som trycktes tjugo år senare, vidrör v. Friesen ej denna Gästriklands ledung; han nämner endast, i samband med sin behandling av Söderbysten, att där »talas om en man som föll i Tavastland på Frögers tåg». Detta förhållande kan kanske tyda på att han nu har uppfattat Kempffs tolkning som oviss.

Brate godtager i *Svenska runristare* (1925) den föreslagna tolkningen »lands ledung» och översätter inskriften på följande sätt: »Bruse lät resa stenen efter Egil, sin broder, men han blev död i Tavastland, när Bruse förde landskapets ledung efter sin broder. Han for med Fröger. Gud hjälpe hans själ och Guds moder! Sven och Asmund de ristade.» Brates kommentar lyder: »Eftersom **po brusi** etc. måste vara bisats, synes inskriftens avdelningar böra läsas i nu angiven ordning. O. v. Friesen läser **ahilp** och fattar det som Egil, vilket kanske är riktigt ... Med dessa ändringar synes sålunda den övers., som Hj. Kempff funnit, vara riktig.»

A. Ruprechts översättning (i *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften*, 1958) lyder: »Brusi liess [diesen] Stein errichten nach Egil (?so v. Friesen, der die Striche im **b** für Streichung, nicht Punktierung, hält), seinem Bruder; und er fand den Tod in Tavastland (= südwest-finnische Binnenlandschaft), als Brusi den Ledung (?) des Landes nach seinem Bruder führte; er fuhr mit Frøygæir. Gott helfe seiner Seele und die Mutter Gottes! Svæin und Asmund ritzten die Zeichen.»

Om man bortser från den äldre, uppenbarligen oriktiga översättningen av **brusi furpilanklans**, »Bruse for till England», samt från det nedan i not 13 meddelade tolkningsförslaget, är K. Hj. Kempffs tolkning av runföljden den enda som har framlagts. Till hans tolkning, som onekligen kan förefalla djärv, anslöt sig ju oreserverat v. Friesen och Brate, medan t. ex. A. Ruprecht markerar sin tveksamhet genom ett frågetecken och Cl. W. Thompson, som senast har behandlat inskriften (i avhandlingen *Studies in Upplandic Runography*, 1975), intager en klart avvisande ställning.

Kempff utgick tydligen ifrån att det i runsvenskan fanns ett ord *læiðangr*, vilket med normal runortografi skulle ha ristats **laipankr** och i sg. ack. **laipank**, den kasusform som det ju i inskriften gäller. Enligt Kempffs mening skulle **lank** vara en »stavning» efter uttalet.

Gentemot denna uppfattning kan med skäl anföras, att ifrågavarande ord i fornsvenska har formen *lepung*, alltså med suffixet *-ung*. I Upplandslagens konungabalk 10: 1 heter det: »Nu biupær kunungær liþ ok lepung utt» och i manhelgdsbalken 11: 3 : »Konungær biupær lepung utt». De äldsta danska beläggen på ordet är *lethang* (1104–07), *leyding* (1157–64).

Det är emellertid möjligt, att ordet i fornsvenskan sekundärt har fått formen på *-ung* genom analogisk ombildning efter ord med detta suffix. Då Söderby-stenen ristades *kan* ordet ha varit *læiðangr*.

»Stavningen» *lank* i st. f. *laipank* (ack.) måste emellertid betecknas som egendomlig, även om inskriften själv genom det två gånger ristade **brur** i st. f. **brupur** ger exempel på utelämnandet av **p** mellan vokaler.

Lika nära till hands som att räkna med stavning efter »uttalet» ligger väl att som förklaring tillgripa en felristning i **lank**: Efter ordets första **a**-runa kan ristaren tanklöst ha fortsatt efter ordets andra **a**-runa och därigenom kommit att hoppa över de runor, som skulle ha stått mellan de två **a**-runorna. Resultatet blev då **lank** i st. f. **laipank**. Det kan kanske tillfogas, att i inskriften föreligger en tanklös felristning, som länge orsakade missförstånd. Den felristningen är av ett betydligt enklare och mer lättförklarat slag; den består av att ristaren har råkat upprepa en och samma runa två gånger. På stenen står **ihilb brur sin** i st. f. **ihil brur sin**. I det fallet hittade ristaren en möjlighet att hjälpligt korrigera sitt misstag (se ovan s. 136); när det gällde »felristningen» **lank**, om det nu verkligen skulle vara en sådan, förelåg ingen möjlighet till rättelse.

I den nyss nämnda avhandlingen *Studies in Upplandic Runography* får Söderby-stenen en jämförelsevis utförlig behandling. Mot tolkningen av **lanklans** som *læiðang lands* anför författaren följande:

»A difficulty, however, is that in the word *leiðangr* the final *-r* is part of the root, so that the Rune-Swedish equivalent should be accusative singular *læiðangr*.» Ristaren skulle därför, enligt Thompson, ha utelämnat fyra av ordets åtta runor, när han återgav ordet **læiðangr* med runföljden **lank**. (Det borde alltså åtminstone ha ristats **lankr**, menar Thompson tydligen.) Thompsons uppfattning, att *-r* skulle ha hört till stammen i runsvenskans **læiðangr* har emellertid knappast fog för sig. I det sammanhanget är ett uttalande av keltologen C. J. S. Marstrander av intresse. I *Bidrag til det norske sprogs historie i Irland* (1915) skriver han: »Ir. láideng er forlængst identificeret med on. *leiðangr*. Derimot synes man ikke at ha vært opmærksom paa at irsken forudsætter en on. *r*-løs form *leiðang-* (nom. *leiðangr*) for 1. halvdel av 11. aarh. Dette er altsaa den ældste paaviselige form, ikke *r*-formen som hittil antat» (a. a. s. 144). I Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok* (1948) konstateras (med hänvisning till Marstrander) i art. *leding* el. *ledung*: »fsv. lēpunger, fda. lēding, motsv. isl. *leiðangr* (gen. *-rs*), äldst utan till stammen hörande *r*, ss. framgår av ir. *láideng*».

Ristaren kan alltså ha utelämnat högst tre runor, när han ristade ordet **laipank** (sg. ack.), om det nu verkligen var det ordet som han försökte återge.

Även en annan »svårighet» framdrager Thompson för att visa ohållbarheten av Kempffs tolkning. Han anser nämligen – i det avseendet är han tydligen helt överens med K. Hj. Kempff själv – att användningen av verbet runsv. *fōra* (*fōrði*) skulle lägga hinder i vägen för tolkningen »*fōra* landets ledung». Thompson skriver (a. a. s. 108): »Another objection to the idea that Brusi 'led the land's army' is that, in contrast to modern Swedish *fōra*, Rune-Swedish *fōra* does not mean 'lead' but rather 'bring, take, transport.' It occurs in this way three times in the Upplandic inscriptions . . . , twice with specific reference to transporting stone for the memorial, and once (U 395) somewhat uncertainly interpreted as taking a bride from her paternal home to her new husband's.»¹²

Även på Forsheda-stenen (Sm 52) förekommer verbet *fōra*: »Rolf och Eskil reste denna sten efter Livsten, sin fader, som blev död i Skåne vid Gårdstånga, och förde (honom) till Finnveden.» Denna inskrift ger Thompson anledning till följande reflexion: »Although it is tempting to suggest that Brusi, too, 'brought back the remains' of his brother, the interpretation is unfortunately untenable.»

Redan Kempff hade ju på samma sätt anmärkt, »att *fōra* i denna märkelse, *ducere*, ej är lätt att påvisa i vårt äldre mål». Han tillgrep därför utvägen att uppfatta runföljden **furpi** som en något förkortad skrivning av **fur[ur]pi**, pret. av ett eljest okänt verb *foryrþa*. Detta pret. *foryrþi* skulle enligt Kempff ha betydelsen ' innehade förord', 'förde befäl', 'hade kommando'. Se ovan s. 144.

Kempffs förslag till lösning av denna svårighet är utan tvivel misslyckat. Man frågar sig, om det inte vore enklare att – i motsats till Kempff och Thompson – räkna med att det kausativa verbet *fōra* redan på tiohundratalet också kan ha haft den ganska närliggande betydelsen 'anföra', 'leda' (en krigshär)?

Thompson konstaterar avslutningsvis, att runföljden **furpilanklans** »must remain unclear» och tillägger: »As much as one would like to discover the simple words 'long' and 'land's', it is impossible to reconcile them grammatically.»¹³

¹² Vad den skadade inskriften U 395 beträffar, ansluter sig Thompson tydligen till Sophus Bugges tolkning i *Runverser* (1887–91). Mot Bugges uppfattning anför Wessén i *Upplands runinskrifter 2* (1943–1946) s. 174: »Det är icke om brudfärden utan om jordafärden som inskriften talar.»

¹³ I en not meddelar Thompson: »An interesting speculation is that of Professor Einar Haugen (private communication), who would view **lanklans** as *lag (lōg) lands* 'law of the land', explaining the **n** of **lank** as anticipation of the **n** in the next word (**lans**). Since *færa* can mean, in certain cases, 'to speak' (Fritzner), Haugen would interpret *fōrði lag lands* as 'took over the position of law speaker.' The context strongly suggests that this is the object of *fōrði* and that this was something he [Brusi] did after his brother had left to go to Tavastaland.» A difficulty in Haugen's interpretation (in addition to the assumption of a miscarving) is that *færa lōg* is nowhere attested with precisely this meaning. On the other hand, Fritzner has it in the sense 'change the law' . . . Could it be that L 1049 [Gs 13] tells us something of the Christianization of Gästrikland? This type of information has precedents in the inscriptions; cf. the Greater Jelling-stone in Denmark and the Frösö-stone in Jämtland.»

De invändningar som sålunda har gjorts mot Kempffs tolkning av partiet **brusi furpi lank lans** förefaller mig, trots allt, ej så bindande, att hans förslag måste förkastas. Något bättre sätt än hans att förklara den svårtolkade runföljden har åtminstone hittills inte framlagts.

Inskriften innehåller fem personnamn: *Brusi* (två gånger), *Ægill*, *Frøygæirr*, *Svæinn* och *Asmundr*.

Brusi har icke varit något vanligt mansnamn; det finns emellertid säkert belagt på ytterligare fyra runstenar, alla uppländska: U 333, U 442, U 615, U 1094. Namnet är identiskt med appellativet *brusi*, m. 'bock' och tillhör sålunda den personnamnsgrupp, som utgörs av djurnamn. *Brusi*, som även använts som tillnamn, ingår i några svenska ortnamn. Se art. *Bruse* i *Sveriges medeltida personnamn* bd 1 (1967–76). Namnet är också känt från Island och Norge och Danmark.

Petter Dijkman har en annan, säkerligen oriktig uppfattning om mansnamnet *Brusi*. I *Historiska Anmärkningar* (1723) skriver han: »De Runstenar som föra namnet *Brusi*, tyckz oförgripeligen vara opsatte efter Kyrckiones Lärare Sanct Ambrosii, Biskopens i Staden Meilan tjd, som lefde vthi Keisarens Valentiniani den förstes ... och Theodosii tider, ifrån åhr Christi 377, och til 403, der om mera wid Runsteen, som står å södre sidan om Gäfle Stad» (a. a. s. 16). Dijkman återkommer i annat sammanhang (a. a. s. 158) till Söderbysten: »Tiden belangande när han är opsat, ser man af ordet *Brusi* det skedt effter Kristendomens inkomst, Ty namnet *Brusi* är af Ambrosius, som war en bekant Kyrckiones lärare ok Biskop ... och fört det Embetet uthi Seculo quarto, alt från åhr Chr. 377 in til 403 ... Effter denna hafa de gamla wid döpelsen kallat sina barn *Brusius Brusi*, som man finner än mycket brukeligt uthi Norland, såsom Brusius Pärson, Brusius Brusius son, ok mer, som mantalslängder och jordeböcker wisa.»

Namnet på den döde, alltså på Bruses broder, är på stenen visserligen något skadat, men det kan ej råda något tvivel om att där har stått **ihil**. (På grund av att en rättad felristning har missförstått, har namnet i äldre tid lästs som **ihilp**, **ahilp** eller **ihiap**.)¹⁴ **ihil** måste återge ack. av mansnamnet *Ægill*. Detta namn har tydligen varit föga brukat i Sverige; i det stora svenska runinskriftsmaterialet finns endast ytterligare ett belägg på *Ægill*, nämligen på Sm 148 : **ekil** (ack.). Att namnet har ristats **ihil** på Gs 13, överensstämmer helt med Åsmunds ristarvanor : frikativt *g* återges med **h**-runan och *æ*-ljudet med **i**-runan. Namnet är också under medeltiden sällsynt hos oss; se *Sveriges medeltida personnamn* h 4 (1974) art. *Eghil*. I danska runinskrifter finns inget säkert belägg på namnet och blott enstaka medeltida belägg. På västnordiskt område är *Egill* däremot vanligt.

Namnet *Frøygæirr* förekommer förutom på Gs 13 i ett tiotal andra svenska runinskrifter från tiohundratalet: U 518 **frikir** (ack.), U 611 i **lipi** : **frekis** · (gen.), U 698? **frai** ... (gen.), U 723, 724 **fraikain** (nom.), U 750 **fraikain** (nom.), U 1158 **fryke**(?); Sö 38 **fraukir** (ack), Sö 52 **faraukir** (nom.), Sö 111 **fraykain** (nom.). Namnets utbredningsområde är, i likhet med ett par andra namn med förleden *Frø*-, i stort sett begränsat till Sverige. I medeltida svenska källor förekommer det ganska ofta; särskilt många är beläggen från Uppland; se *Sveriges medeltida personnamn* h. 6 (1980) art. *Frøger*. På västnordiskt område har namnet tydligen icke varit i bruk.

Inskriftens två sista namn, alltså de båda ristarnas namn *Svæinn* och *Asmundr*, hör till de allra vanligaste mansnamnen hos oss och f. ö. i hela Norden. De förekommer mycket ofta i våra runinskrifter. Om namnet *Asmundr*, som möter oss ett 40-tal gånger på svenska runstenar, bör emellertid anmärkas, att omkring hälften av beläggen åsyftar en och samme man, nämligen Söderbystenens ristare Åsmund Kåresson. Se vidare nedan Gs 14, s. 160.

¹⁴ C. F. Wiberg anmärker t. ex. i *Gestriklands runstenar 2* (1867): »Liljegren, som afskrifver Bautil, har tillåtit sig likväl ett par föga lyckliga och lika litet behöfliga redaktionsförändringar. Ihilp har L så förändrat till I.h.i.1, men alldeles utan grund, ty efter runan lögr (=l) följer ett stunget bjarkal (=p) ganska tydligt. Brocman, som riktigt sett detta, har dock af fjerdre runan velat hafva ett år (=a) och sålunda läst Ihiap, som han på 'nutidens' svenska återgifver med Jep (!). Detta är ursäktligare, enär samma runa nu visar och möjligen äfven i Brocmans dagar visade blott en naken staf; men då Bautil här har 1, och så af det hela blir ett namn, som låter sig öfversättas, så tveka vi icke att ansluta oss till Bautils uppfattning. Ihilp betyder ständigt hjälpare».

Också ett ortnamn förekommer i inskriften på Söderbysten – **a tafstalonti** (dat.), *a Tafæistalandi*. Detta är våra runinskrifters enda belägg på det finländska landskapsnamnet. Ett mansnamn *Tafæistr* är däremot belagt på två uppländska runstenar, nämligen på U 467 och på U 722. Namnet, som i dessa fall har ristats **tafeist-** och **tafaistr**, är naturligtvis identiskt med folknamnet 'tavast'. Jfr *Æistr*, 'Est', som också det från början har varit ett tillnamn. På Gs 13 är landskapets namn ristat **tafstalonti** (dat.), vilket torde bero på att mellanstavelets diftong har varit trycksvag. Den medeltida isländska skrivningen av landskapsnamnet är *Tafeistaland*.¹⁵

Den *Frøygæirr*, som nämns på Gs 13, är troligen samme man som nämns på två uppländska runstenar, nämligen U 611 och U 698. Den förstnämnda stenen är rest efter Gisle, som »föll utomlands i Frögers här»; **han : uti : fial : i lipi : frekis**. Den andra runstenen (U 698), som tyvärr sedan länge är försvunnen, lämnar enligt äldre uppteckningar följande uppgift om den döde: **han · utfai : a liflainpi · frai** . . . Denna i slutet skadade runföljd torde kunna uppfattas som *Hann uti fioll / a Liflandi / i liði Frøygæirs* («Han föll ute i Livland i Frögers här»).

Till de inskrifter som nämner vikingahövdingen Fröger har också räknats ytterligare en uppländsk runsten, nämligen U 518, samt den danska Tirsted-stenen (DR 216). Den danska inskriften är emellertid avgjort betydligt äldre än de svenska Frögersstenarna och det i detta sammanhang viktiga partiet är dessutom ännu otolkat. Vad U 518 beträffar nämns där visserligen en man med namnet Fröger (**frikir**), men inskriften har ingen uppgift om vikingatåget. Dessa två runstenar kan alltså ej räknas som vittnesbörd om Frögers färd.

Detta vikingatåg har av forskningen ganska allmänt uppfattats som »ett den svenske konungens företag, hvilket Fröger på konungens uppdrag ledde» (se ovan s. 145). Brate framhåller, att företaget »dock slutade olyckligt med anförarens och sjökrigarnes undergång.» Han tillägger: »Det synes varit ett svenskt försök att erövra Finland som motsvarighet till danskarnes lyckliga erövring av England, vilket försök dock finnarne denna gång tillbakaslogo. Uppgifterna antyda ett angrepp mot Tavastland, i vidsträckt mening, och efter dess misslyckande ett nytt anfallsförsök mot Brahestad, som ock slutade med nederlag.» Brate anser, att Frögers tåg är »något äldre än 1016» (*Svenska runristare*, s. 20).

Redan K. Hj. Kempff hävdade, att Frögerståget var sveakungens företag. I *Söderby runsten* (1896) skriver han (s. 24) på ett för honom betecknande sätt: »Kännare af våra runskrifter skola för visso snart märka, huru som denna Söderby runskrift i så måtto skiljer sig från andra som hon ej bara är en minnesskrift af okände öfver okände, utan något vida mer. Här talas tydligen och ovedersägligen om en ledungsfärd till Tavastland utgången från svenskt land och således påbuden af dem som då styrde Svearike. Endast konungen kunde 'bjuda ut ledung sin', själf eller genom sin jarl. . . . Tydligen har denna härfärd ingått som led i en rad af flere dylika som alla haft till mål att åt den romerska kyrkan vinna det nuvarande Finland, men som vi af egna källor hittills endast känne, när de genom större segervinningar under fräjdstore män fäst sig i vårt minne. Att här omtalade färd haft ett kyrkligt ändamål, åtminstone föreburet, det kunne vi vara visse på, bara därigenom att alla härnadsföretag österut från Sverige under denna tid som vi känne till, haft det och ej gerna kunnat hafva annat. Men vi hafve ett särskildt vitne därom i den man som samman med Sven rist vår Söderbysten, den fromme klerken (?) Asmund Kårason, som aldrig glömmet att . . . åkalla Guds och Guds Moders hjälp för den dödes själ . . . Konungen hade budit ut Tiundalands ledung. Till ledungshannen i Gestrikland, i Tiundalands rodh, strömmade 'kristmän, korsmän, konungsmän' och med dem Asmund. Under Ihilp (från Söderby?) samnades Tiundalands-skeppen. Men ock från andra land, från Attundaland, Södermanland och flere kommo ledungsskepp, och när alla kommit, bar det en dag af under Fröger till Tavastland, måhända till samma portus Tavastorum, der för samma ändamål, Tavastlands kristnande, en gång senare jarlen Birger landade med sin skeppahär. Hvad skada att vi om Fröger och hans Tavastlandsfärd ej vete mera! Har Fröger haft framgång? Har han nått sitt mål? Knappast. Då hade troligen ej Birger haft att återupptaga hans gerning. Då hade ej Asmund återvänt med Bruse, sedan Ihilp dött.» Kempff slutar med att framhålla, »att denna sten är ett blad i vårt svenska folks och rikets häfder, det första, det enda på en gång inhemska och samtida minnesmärket från själfva början af en rörelse som under århundraden från helge Eriks dagar till den store Gustaf Adolfs allt jämnt förde vårt folk framåt . . . Att sedan . . . denna väldiga bölja åter brådt sönk till intet, gör det ej mindre hugväckande att här lyss om ock bara till ett stänk af henne från den gång då hon först brusade fram.»

¹⁵ I *Hauksbók* uppräknas – i ett kapitel »Her segir fra þui huersu lond liggia i veroldenni» – de länder, som ligga vid »Garða riki». Bland de länder, som där nämns är »Tafeistaland. Virland. Eistland. Lifland. Kurland.» Se *Hauksbók* utgiven af det kgl. nordiske Oldskriftselskab (1892–96), s. 155.

Mot den av Kempff, Bugge, v. Friesen och Brate hävdade uppfattningen, att Frögers vikingatåg skulle vara beordrad av kungen, invänder A. Ruprecht: »Mit keinem Wort ist davon die Rede, dass Frøygæir mit dem königlichen 'Ledung' und als dessen Führer in Tavastland war. Sein Zug kann politischer, kann aber auch ebensogut 'privater' Art gewesen sein. Egil folgte ihm entweder mit dem gästrikländischen Aufgebot oder privat. Brusi wurde dessen Führer entweder in Tavastland nach Egils Tod (dann ist die Nebensatzkonstruktion mit **þo** 'als' aber ungeschickt) oder in der Heimat während Egils Abwesenheit.» Se *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften* (1958), s. 162.

Av de hittills kända källorna till Frögerståget är Gs 13 den viktigaste. Det framgår av denna runinskrift och av de två uppländska ristningarna U 611 och 698, att det av Fröger ledda krigståget har varit väl känt på tiohundraalet och att denne vikingahövding har varit en åtminstone i Uppland och Gästrikland berömd härförare.

På svenska runstenar möter oss som bekant namnen på två andra vikingahövdingar: Knut, som sedermera fick tillnamnet »den store», och sörmlänningen Ingvar, som har gått till historien under namnet Ingvar den vittfarne. I minnesinskrifterna efter män, som följt dem på deras härfärder, finner man lätt motsvarigheter till den sats, som på Gs 13 ingår i eftermälet – *Hann for meðr Frøygæiri*. På Landerydsstenen (Ög 111) heter det om den döde: *er var meðr Knuti*; bland de många Ingvarsstenarna kan som exempel nämnas Sö 107: *Hann var farinn með Ingvari*, Sö 108: *Hann var i faru með Ingvari*, Sö 131: *for austr heðan með Ingvari*, U 778: *austr styrði i Ingvars lið*, Vs 19: *vas farinn austr með Ingvari*.

Tidpunkten för Frögerståget har ofta diskuterats och i samband därmed har givetvis också Söderbyinskriftens datering dryftats. Celsius ansåg, att det ej skulle vara svårt för historiskt kunniga att fastställa Söderbystenens ålder, eftersom Tavastland nämns i inskriften (se ovan s. 139 f.). Självtalar han sig emellertid ej om dateringen. Det gör däremot Brocman (a. a. 1762, s. 176): »Af Osmunds Lifstid, som ritat denne Sten, och af Tavastlands Bekrigande efter det Södra Finlands Ärofring och Underkufwande, kan man så mycket sluta til denne Stens Ålder, at han efter Ubbe, som tyckes hafwa öfwerlefwat sin Samtidsman Bale, och blifwit Osmuns Läromästare, är tilredd och uthuggen. Han kan då icke vara äldre, än 1160, men wäl något yngre.» C. F. Wiberg menade (a. a. 1867, s. 6), att vi möjligen skulle kunna »komma till en säkrare, om ock sednare, tidsbestämning . . ., om vi erinrade oss, att i Birger Jarls dagar så väl krig i Tavastland och eröfring af detsamma, som ock upprepade beskickningar till England och underhandlingar mellan jarlen och konung Henrik III egde rum. Vi skulle således kunna föra stenens uppresande till midten af 1200-talet.» Sophus Bugge, som i *Runverser* (1887–91) ganska ingående behandlar Frögersstenarnas inskrifter, inräknar bland dem också DR 216 Tirsted och U 518, vilket måste sägas vara djärvt. Bugge framhåller (a. a. s. 62): »Sammenfatte vi nu de her behandlede Runeindskrifter Meddelelser, saa finde vi, at Frøygæir havde hjemme i Upland, sandsynlig i Skederids socken i Sju-hundra härad . . . I hans Skare nævnes en Mand fra Ryds socken [=U 611] . . . og en Mand fra Vekholms socken [=U 698] . . . En Mand fra Hedsunda(!) socken i Gestrikland var med i Flokken. Han døde i Tavastland, sandsynlig da Frøygæirs Skare var paa Vikingetog derhen.» Vad dateringen av Frögerstenarnas inskrifter beträffar, konstaterar Bugge: »De svenske Indskrifter, som er ristede til Minde om Frøygæir og hans Mænd, er ristede af Kristne. Den ofte nævnte Runerister Aasmund Kaaresøn har været med om at riste Gefle-Stenens Indskrift.» Bugge anser, att dessa inskrifter har tillkommit omkring 1030: »Jeg vil efter et Skjøn sætte dem til Tiden om 1030.» Kempff framhåller för sin del (a. a. 1897, s. 24), att vi om tidpunkten för ledungståget »rätt ingenting» vet och fortsätter: »Vi kunne att börja med visserligen säga att det var mellan åren 1000 och 1250, under någon af konungarna mellan Olof Eriksson och Birger Jarl, men det är en skäligen lång tid med rätt många både konungar och konungaätter. Vi kunne slå af några årtionden på båda ytterändarna, men vinne därmed ej stort.» Sedan Kempff sammanfattat sina föregångares uppfattningar i dateringsfrågan, fortsätter han: »Vi få sålunda här tre rätt olika

uppgifter om tiden: åren 1030, 1160, 1250. Här är ej lätt att välja, och jag afstår alldeles från valet. Minst att hålla sig till är nog Wibergs år 1250. Dess hufvudgrund: *fur þil anklans*, har ock fallit. Från runskriften ensam sedt känner jag mig mest hogad för Bugges år 1030. Men är det åter troligt att från samma Tiundaland der en sjutti år senare hedendomen under Blotsven ännu stod stark och frodig, ett korstog kunnat utgå redan under k. Anund Jacob, och att en kristen runristarskola då hunnit verka så länge och så ymnigt som Asmund och andre i allt Tiundaland och landen omkring. Mig tyckes att därtill tarvas en rätt lång tid efter Blotsven, och så drages jag af bort åt Brocmans 1160, fast ej af Brocmans skäl, bort till k. Erik Ödvardssons dagar, då tydligen en ny tid kommit med kristen värma och tro, kraftig till dåd och död för Kristi sak. Och hvarför skulle ej Erik, återkommen från Finland och Åbo, der allt gått väl, kunnat afsända en Fröger med en här till Tavastland för att där göra det Erik själf gjort i Finland, ehuru vi icke fått höra något därom? Jag vill imellertid som sagdt icke göra något val i saken; skjuter henne hellre under framtidens dom. Mest väntar jag mig af runristaren Asmund. Måhända skall det en dag gå att närmare utstaka tiden för hans lefnad och gerning. Bara några nya goda fynd, och det kan vara gjordt.»

När Kempff nedskrev detta (dec. 1896) hade han ej vetskap om att en annan runforskare samtidigt hade gjort ett försök att fastställa tiden för Åsmunds verksamhet som runristare. Den som gjorde detta var Fredrik Sander, vilken med Järvstastens inskrift (Gs 11) som grund ansåg sig ha fått en »tidsbestämning för runristaren Osmunds lifstid».¹⁶ Se ovan Gs 11, s. 100. Sander vill förlägga Åsmunds verksamhet till Emund gamles tid: »Enligt hvad man antager regerade han under få år efter 1051 eller 1052.» Sander återger inskriften på Söderbysten och fortsätter: »Här nämnes Osmund såsom den där, jämte Sven, märkt runorna. Och om Ihelp säges, att han dog i Tavastland. Med afseende härpå vill jag erinra, att konung Emund sände sin son Anund med en krigshär till Finland, Adam af Bremen säger till amazonernas eller qvenernas land, hvilket man gärna velat se i Cajana. Men detta krigståg var olyckligt. De 'trollkunniga' finnarne sades hafva förgiftat alla källor och brunnar; en svår sjukdom angrep stridsmännen så att Anund och hela hans här skall hafva omkommit. Då det heter, att Ihelp hade följt en viking Fröger och att han blifvit död i Tavastland, skulle man kunna antaga, att Fröger deltagit i förenämnda krigståg till Finland.» Sanders datering av runinskriften och Frögerståget kom alltså ganska nära Bugges datering; det skiljer endast på ett par årtionden. Om Bugges förslag säger därför Sander: »Det är icke illa träffadt.»

Kempff kritiserar Sanders uppfattning i en »Efterskrift» till sitt ovan citerade arbete om Söderbysten; han skriver där, att han nu »kommit i tillfälle att taga kännedom om en skrift af Kanslirådet m. m. D:r F. Sander: Marmorlejonet från Piræus» . . . , där vi »ock fått veta vid hvad tid vår Asmund Kårason lefde: han lefde i konung Emund Olofssons tid . . . Vid denna tid skulle sålunda Järvstastenen vara tillkommen, och likligen ock de andra gestrikska Asmundsstenarne.» Därmed, fortsätter Kempff, skulle vi också veta »tiden för Frögers, Ihilps och Bruses färd till Tavastland, och det var just detta som vi så gerna ville veta. Vete vi det nu? Knappast. Dertill äro de grundvalar Sander här byggt på allt för lösa.» Kempff vidhåller därför sin försiktiga förmodan, att Åsmund var »en from kristen klerk (på Erik den heliges tid?)».

Sander hade förmodat, att runristaren Åsmund Kåresson var samme man, Osmund, »som konung Emund gjorde till hofbiskop och äfven titulerade erkebiskop.»¹⁷ En utförlig motivering för denna hypotes lämnar v. Friesen i sin artikel »Asmund Kåresson» (*Biografiskt lexikon* 2 1920, s. 375 f.). Om tiden för Åsmunds verksamhet som runristare skriver han (a. a. s. 379): »Hans första verk förskriva sig ungefär från tiden för Anund Jakobs första regeringsår, och hans arbeten vinna den genklang bland svearna, att

¹⁶ *Marmorlejonet från Piræus* (1896), s. 46. Att Åsmund Kåressons verksamhet behandlas i detta arbete förklaras av, att Sander hyste den säkerligen oriktiga uppfattningen, att Åsmund »utan tvifvel» hade ristat ett parti av inskriften på lejonet (a. a. s. 41).

¹⁷ *Runinskrifter ånyo granskade* (1898), s. 6.

ristare, som äro diletanter, efterbilda hans ornamentik och språkliga mönster redan på 1020- och 1030-talen ... Åsmund är troligen borta från Sverige i början av 1040-talet, ty han har icke huggit någon av ... Ingvarsstenarna. Han är däremot åter här under kung Emund (Järstastenen), och under detta senare skede av hans verksamhet som runristare sättes i en hel rad fall ett annat ristarnamn vid sidan av hans eget på stenarna» ... I *Runorna* (1933) uttalar sig v. Friesen betydligt försiktigare i dateringsfrågan: »Åsmunds verksamhetstid synes ha varit ganska omfattande. På Söderbysten vid Gävle talas om en man som föll i Tavastland på Frögers tåg. Detta företag omtalas på den danska Tirstedsstenen, som visar det för Ingvarsstenarna karakteristiska bruket av ås-runan som tecken för *o* och onasalerat *a* (æ).¹⁸ Härav torde man kunna sluta att Åsmund varit verksam under 1040-talet. I samma riktning pekar också namnet Knut som bäres av en av den gästrikiska Flerängsstenens resare. Säkerligen är det efter Knut den store, många upplänningars krigsherre, som i detta fall mannen uppkallats, och skulle detta ha skett först efter det hans död (1035) blivit känd i Uppland, måste vi åtminstone räkna med 1040-talet, kanske med 1050-talet som tiden för ristningens tillkomst» ...

I de ovan denna sida citerade raderna ur *Biografiskt lexikon* framhöll v. Friesen, att det under ett »senare skede» av Åsmunds ristarverksamhet »i en hel rad fall» står »ett annat ristarnamn vid sidan av hans eget». Så är emellertid förhållandet, bortsett från Gs 13, endast i följande tre fullt säkra fall, nämligen på U 1142: **osmuntristi 'uk uihmar** »Åsmund ristade och Vigmar»; U 1144: **osmuntristi 'uk hiriar**; U 1149: **suain ouk osmunrt markapu stin pino**. Därtill kommer troligen U 932: **osmuntr 'inkialt**, som kanske skall suppleras *Asmundr [ok] Ingiald[r] markaðu*. U 884: **osmuntr 's - - - . . . R markapu þisar runo**.... Det framgår ju av predikatsformen *markaðu* (plur.), att ristningen har signerats av minst två runristare. Tyvärr är endast det första namnet i signatursatsen bevarat.

Då Söderbysten ristades, hade Åsmund Kåresson som medhjälpare en ristare med namnet *Svæinn*. Också på Flerängsstenen, rest endast på någon mils avstånd från Söderby, möter oss detta ristarnamn tillsammans med Åsmunds. De båda ståtliga runstenarna är signerade på likartat sätt: **suain ouk osmunrt markapu stin pino** (U 1149); **suain 'uk osmunrt 'þair markapu**.¹⁹ Det kan icke råda något tvivel om, att Åsmund i dessa båda fall har haft samme man som medristare.

Ett ristarnamn *Svæinn* har, bortsett från Söderbysten (Gs 13) och Flerängsstenen (U 1149), hittills påträffats i fem runinskrifter, alla uppländska: U 247, 284, 321, 377 och 913. Dessa fem av Sven signerade ristningar har tydligen ej alla utförts av en och samme man. Det måste alltså ha funnits flera ristare, som har hetat Sven, vilket knappast är förvånande, eftersom detta namn så ofta förekommer på våra runstenar.

Det är givetvis förenat med svårigheter att försöka fastställa, om någon av runristarna med namnet Sven har varit identisk med Åsmunds medhjälpare vid ristandet av Flerängs- och Söderby-stenen.

Anmärkningsvärt är, att medristarens namn på dessa två monument har placerats först. I övriga fall är det Åsmunds namn, som inleder signatursatsen.

¹⁸ I likhet med t.ex. Bugge (se ovan s. 149) inräknar alltså v. Friesen även Tirsted-stenen (DR216) bland Frögersstenarna. Eftersom det parti av inskriften på den danska runstenen, där Frögers tåg skulle ha nämnts, är mycket svårsläst och svårtolkat, och allt dessutom tyder på, att ristningen är avsevärt äldre än de svenska Frögersstenarna, bör DR 216 icke medtagas bland källorna till den svenska härfärden. Tirsted-stenen är i alla händelser ett mycket osäkert vittnesbörd om Frögerståget.

¹⁹ Signatursatsen på Gs 13 Söderby gick ju förlorad, när monumentets vänstra del slogs bort. Denna återkan torde ha skett någon gång vid 1800-talets början. Inskriften på det bortslagna stycket har av mig supplerats efter den noggranne och skarp-synte Olof Celsius' uppteckning år 1726 (se ovan s. 134). **þair** i signatursatsen lästes av Hadorph och Christofersson som **pau**, en läsning som säkerligen är oriktig. Cl. W. Thompson utgår från *Bautil*, där deras träsnitt trycktes, och han återger det förlorade partiet efter denna källa. Däri ligger förklaringen till att Thompson avslutar sin behandling av Söderby-stenen med följande reflexion: »The form *pau*, referring to Asmund and Svæin, is puzzling. It is hard to believe that *þair* could have been misread as *pau*. The possibility is more likely that *þ* would have been, but Asmund always uses palatal /r/ in the word *þeir*.» Men som sagt det har säkerligen stått **þair** på stenen. Redan E. Wadstein framhöll detta i uppsatsen »Om u-runans förmenta användning i stället för i-runan» (*Månadsbladet* 1891, s. 92) och Kempff (1897) anmärkte, att det »icke [kan] vara tu tal om att Celsius' läsning **þair** »är det rätta» (se a. a. s. 18).

Cl. W. Thompson har i *Studies in Upplandic Runography* (1975) systematiskt undersökt runornas utformning i de ristningar, som Åsmund har utfört tillsammans med en annan, namngiven ristare. Thompson framhåller (a. a. s. 112 f.): »It was noted earlier that narrowness is a general characteristic of Asmund's runes, and there are many examples of narrow rune forms in the six works in question here ... It is therefore a matter of great interest to discover a series of rune forms in which this characteristic feature is conspicuously and consistently absent.» Av jämförelsen mellan vissa runformer på Flerängsstenen anser sig Thompson kunna draga slutsatsen, att inskriftens vänstra del icke är ristad av Åsmund: »The inescapable conclusion is that the runes on the left are not Asmund's but those of the other carver named in the signature: Svæin.» Thomson fortsätter: »Having established a clear distinction between the rune forms of Asmund and those of Svæin, we can distinguish each carver's contribution to the inscription on L 1049» [=Gs 13 Söderby].

Enligt Thompsons bestämda uppfattning har arbetet fördelats mellan Söderbystenens båda ristare på följande sätt. Åsmund skall ha ristat inskriftens början, runföljden 1–30 **× brusi lit rita s -... ab - - r ihil þ brur sin : .** Därefter har Sven fortsatt med runföljden 31–56 **in h - n uarp taupr a tafstalonti ×**, varefter Åsmund åter griper in och ristar 57–88 **po brusi furpi lank lans ' abtir brur sin.** Det återstående av inskriften, 89–130 **hon fur mir frauikiri kup hialbi honsalukups mupia,** skall Sven ha haft ansvaret för. Vem av de bägge ristarna som har åstadkommit den numera bortslagna signatursatsen uttalar sig Thompson försiktigtvis icke om.

Resultatet av undersökningen rörande de runmonument, som har signerats av Åsmund tillsammans med medristare, sammanfattar Thompson på följande sätt (a. a., s. 115): »The influence of the carvers whose names appear with Asmund's in U 884, U 932, U 1142 and U 1144 was found to be relatively slight. Such meager evidence as could be discovered indicated that the contribution of the co-signers was probably limited to the more-or-less mechanical matters of technical execution or to the shape of a couple of runes.» Men när det gäller medristaren *Svæinn*, namngiven på Flerängsstenen (U 1149) och på Söderbysten (Gs 13), förhåller det sig enligt Thompsons undersökning helt annorlunda: »In the case of U 1149 and L 1049 [=Gs 13], however, the contribution of the co-runographer (Svæin) was seen to be considerable: at least half of the labor bears his stamp.»

Även om man kan få det intrycket, att Thompson pressar sitt material väl hårt, har hans undersökning onekligen intresse.

På Söderbysten har Åsmunds namn, liksom på Flerängsstenen, ristats **osmunrt**. Samma omkastning av de två sista runorna i namnet förekommer också eljest i flera fall på Åsmundsstenarna: U 859, 969, 981, 986, 998. Även om »metates» kan påvisas i ett par andra ord i ristningar signerade av Åsmund, t. ex. **ritsi** för **risti**, är förhållandet påfallande. Den egendomliga »stavningen» av ristarens eget namn observerades redan av K. Hj. Kempff, som i uppsatsen *Söderby runsten vid Gefle* (1897) bl. a. lämnar följande förklaring: »*Asmund* skriver han efter flere olika uttal ... Här som vid fyra andra tillfällen OSMUNRT. Det är för många gånger för att kunna vara missrist. Ej kan *rd* här gerna vara en omflyttning af *dr*. Här mon vara ett bakefter uttaladt *Asmunr* tillkommet *d* som i *Sven-d*».²⁰

Magnus Olsen uppfattar omkastningen av runorna på annat sätt. I en uppsats med titeln »Ordblinde runeristere» (i: *Fornvännen* 1953, s. 327 f.) skriver han: »Der hvor et innskriftmateriale er stort, og hvor de sosiale forhold er sådanne at så å si alle og enhver kan slippe til som ristere, dér kan vi vente å støte på tilfelle av den skrive- og lesehindring som populært kalles *ordblindhet* ... Hvem vil da ikke, om han har beskjeftiget sig noget med de svenske runeinnskrifter, ved sådant komme til å tenke på de

²⁰ Kempff frågar sig vidare, (a. a. s. 23 f.), om icke ett *d* kunde vara »medkommet» i ett uttalat *Asmunr* »från ett efterhängdt *inn*, vordet *ind*, i ordföljden som *Asmunr ind snialli*, sammandraget till *Asmunr'd snialli*? Helst ser jag här en ljudomkastning. Celsius ... tillviter Asmund 'scribendi imperitia'. Likligare tyckes mig att Asmund för sin tid både skref och talade eller åtminstone hörde mycket väl. Ej hafva alla tider samma smak för att allting skall vara bara på ett sätt.»

mange signerte runestener vi har fra Ásmundr Kárasón's hånd: 9 ganger rister han sitt navn riktig . . . , men 6 ganger skriver han **asmunrt** (derav, vel å merke, 4 ganger på stener hvor han ikke navngir nogen medhjelper) . . . At Ásmundr var en stor kunstnerbegavelse, utelukker icke at han kan ha været 'ordblind'; det er kjent nok at kunstnerisk begavelse og ordblindhet ofte er forent i samme person.» Magnus Olsen avslutar sin uppsats med att framhålla, att han här har vidrört »et spørsmål som det kan være av betydning å få belyst i full bredde, viktig som det er ikke minst for den historiske sprogforskning. Et rikt materiale vil de svenske runeinnskrifter kunne fremby, og opgaven vil forhåbentlig engang bli tatt op av en svensk runeforsker (helst vel i samarbeide med en neurolog).»

Förhållandet med de omkastade slutrunorna i ristarnamnet kan måhända ses i en annan belysning, i synnerhet eftersom »felristningen» förekommer så ofta. Är den kanske avsiktlig?

Det förhåller sig ju så, att Ásmund på Lundsstenen i samma socken ristar sitt namn i signatursatsen på följande ytterst egendomliga sätt: **hu-msr**. Om detta sätt att rista skulle bero på ordblindhet, måste den ha varit av enastående svårartat slag. Se vidare om den korthuggna signatursatsen på Lundsstenen (Gs 12) ovan s. 128.

Inskriften på Söderbysten är, om tolkningen av **lank lans** är hållbar, vår äldsta bevarade källa rörande den svenska ledungen. Denna källa har emellertid ej i nämnvärd grad utnyttjats i den omfattande vetenskapliga litteraturen på detta område. Det har kanske sin grund i att historikerna har ställt sig tvekan inför inskriftens tolkning.²¹

Allt tyder på att Söderbysten har ristats vid ungefär samma tidpunkt som Flerängsstenen (U 1149). På runforskningens nuvarande ståndpunkt kan man endast säga, att det förefaller troligt, att de båda vackra ristningarnas tillkomst skall förläggas till mitten av tiohundratalet.

²¹ G. Hafström citerar visserligen inskriften (efter v. Friesen) och framhåller: »Denna ristning är möjligen ett exempel på att det svenska styrmansämbetet gick i arv liksom i Danmark.» Se *Ledung och marklandsindelning* (1949), s. 36. När Hafström senare (1969) skriver om den svenska ledungen i *KHL* nämner han däremot icke Söderbysten. Se art. *Leidang*.